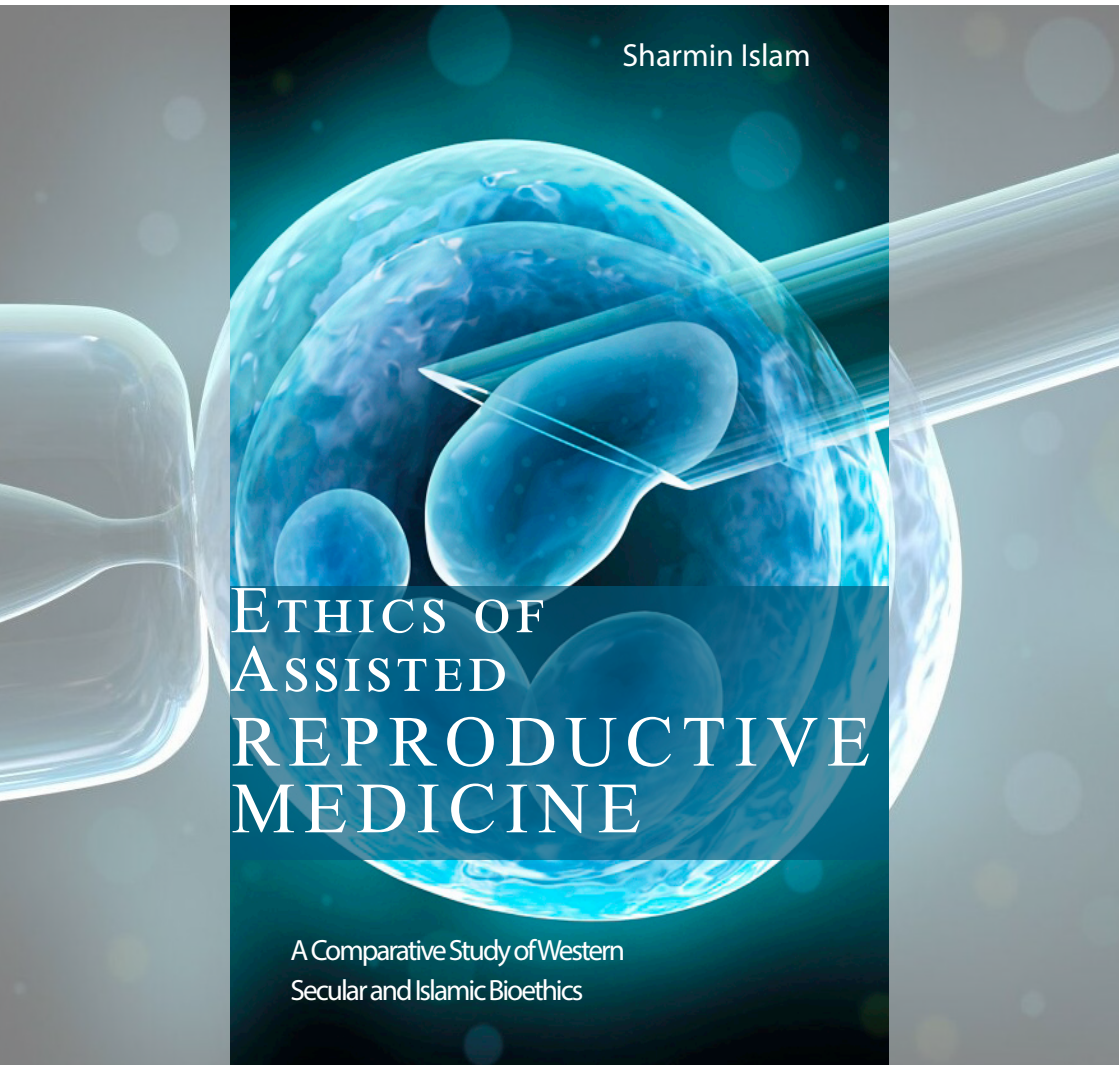

Көмекші ұрнақ өрбіту медицинаның әдепнамасы

БАТЫС ЗАЙЫРЛЫ ЖӘНЕ ИСЛАМДЫҚ
БИОӘДЕПНАМАНЫ САЛЫСТЫРЫП ЗЕРТТЕУ

Sharmin Islam

ETHICS OF ASSISTED REPRODUCTIVE MEDICINE

A Comparative Study of Western
Secular and Islamic Bioethics

ІІТ «Қысқаша кітаптар топтамасы»

КӨМЕКШІ ҰРПАҚ ӨРБИТУ МЕДИЦИНАНЫҢ ӘДЕПНАМАСЫ

•
БАТЫС ЗАЙЫРЛЫ ЖӘНЕ ИСЛАМДЫҚ
БИОӘДЕПНАМАНЫ САЛЫСТЫРЫП ЗЕРТТЕУ

Шармин Ислам

Қысқартқан Ванда Краузе

Халықаралық ислами ой институты

Бішкек 2023

УДК 297
ББК 86.38-6
Ш-26

Кітап демеушілері:
Халықаралық ислами ой институты (ИИТ)
Херндон Вирджиния (АҚШ)
Білім интеграциясы институты (ІКІ)
Грузия Тбилиси

Кітаптың авторы: Шармин Ислам
Кітапты қазақ тіліне аударған: Әбуева Амина – Б.: 2023
Кітап редакторы: Қаратаев Ерлан

Бұл кітап авторлық құқықпен қорғалған. Ұжымдық құқыққа рұқсаттық туралы келісімге қолданылатын заңды ерекшеліктер мен ережелерді қоспағанда, кітаптың бірде-бір бөлігі баспагердің жазбаша рұқсатынсыз кез-келген түрде көшіріле алмайды. Бұл кітапта айтылған көзқарастар мен пікірлер автордың көзқарасы және баспагердің пікірімен сәйкес келуі міндетті емес. Сыртқы және шетелдік веб-сайттар жағдайында баспагер URL мекенжайларының дұрыстығына жауап бермейді және мұндай сайттардағы мазмұнның дәл немесе маңызды болатындығына кепілдік бермейді.

«Ихсан Хайрия» Қоғамдық қоры тарапынан жарыққа шыққан

Қырғызстан діни мұсылмандары басқармасының № 56 рұқсатымен расталған

Көмекші ұрпақ орбіту медицинаның әдепнамасы: Батыс зайырлы және исламдық Биоәдепнаманы салыстырып зерттеу (Kazakh)

Шармин Ислам
ИИТ «Қысқаша кітаптар топтамасы»

© Халықаралық ислами ой институты (ИИТ)
1444 АН/ 2023 СЕ
Paperback ISBN 978-9967-493-22-3

Ethics of Assisted Reproductive Medicine: A Comparative Study of Western Secular and Islamic Bioethics (Kazakh)

Sharmine Islam
ИИТ «Books-In-Brief Series»

The International Institute of Islamic Thought (IIIT)
1437 АН / 2015 СЕ
Paperback ISBN 978-1-56564-673-5

IIIT
P. O. Box 669
Herndon, VA 20172, USA
www.iiit.org

Барлық құқықтар сақталған

ISBN 978-9967-493-22-3

УДК 297
ББК 86.38-6

Халықаралық ислами ой институтының «Қысқаша кітаптар топтамасы»

ХИОИ қысқаша кітаптар топтамасы – бұл оқырмандарға түпнұсқаның негізгі мазмұнын түсінуге мүмкіндік беретін жинақталған түрде жазылған Институттың негізгі басылымдарының құнды жинағы. Қысқа, оқуға жеңіл, уақытты үнемдемейтін пішімде шығарылған бұл реттілік үлкен көлемді басылымды мұқият қарап шығуды ұсынады және оқырмандарды түпнұсқаны әрі қарай зерттеуге ынталандырады деп үміттенеміз.

Биоәдепнама соңғы онжылдықта дамып, сауалнаманың негізгі саласына айналды. Медицинадағы жетістіктер өмірді неден құрайтындығы туралы түсінігімізді біртіндеп өзгерте отырып, көптеген мәселелер мен қиындықтарды, әсіресе тектілік және ұрпақ өрбіту саласында шешуге медициналық әдепнама қажет.

Медициналық сарапшылардың алдында тұрған маңызды ақылақтық екі нәрсенің біреуін таңдаулар орталық маңызға ие. Дәл осы дүниелік биоәдепнама адамның өмірін не құрайтынын анықтайды және зайырлы биоәдепнама барлығымызды мазалайтын және қоғамға қатты әсер етуі мүмкін мәселелер бойынша саясатқа әсер етеді. Әйелдің апа сіндісіне ауыстырушы ретінде әрекет етуі дұрыс па? Немесе перзенті жоқ ерлі-зайыптыларға донорлардың қолдан ұрықтандыруға баруы дұрыс па? Ислам ол туралы не дейді? Адамды клондау, ауыстырушы ана болу және АТҰ (ағзадан тыс ұрықтандыру) – бұл өте қызу талқыға түскен тақырыптардың бірі.

Көмекші ұрпақ өрбіту медицинаның әдепнамасы биоәдепнаманың батыстық және исламдық үлгілерін салыстырады, бұл исламдық бола-

шақ көріністің (Құран мен Сүннеттен алынған) өміршең және айқын балама беретінін, зайырлы және оның әртүрлі діндерінің үстемдігінен шығады, пәлсапалық негіздер Аян мен рухани түсініктің басымдығын мойындайды. Адамды клондау, ауыстырушы ана болу және АТҰ (ағзадан тыс ұрықтандыру) – бұл қызу талқыға түскен тақырыптардың бірі. Автор осыны қатаң және дәлелімді түрде қарастырады, әрі зайырлы батыстық, әрі исламдық үлгілердің болашақ көріністеріне және әрқайсысы өзекті мәселелерді қалай түсінуге болатындығын негіздеді.

Автор осы мәселелерді талқылау барысында қағидаларды сақтап, «қайсысы жақсы» деген мәселені шешуді қиындататын түсініксіз пікірлер шеңберінен шығудың жолын меңзейді.

Шармин Исламның қысқаша шығарылымы:

Көмекші ұрпақ өрбіту медицинаның әдепнамасы

БАТЫС ЗАЙЫРЛЫ ЖӘНЕ ИСЛАМДЫҚ БИОӘДЕПНАМАНЫ

САЛЫСТЫРЫП ЗЕРТТЕУ

ISBN hbk: 978-1-56564-560-8

ISBN pbk: 978-1-56564-561-5

2013-ші жыл

Бірінші тарау

Кіріспе

Зерттеудің жалпы мақсаты – исламдық және батыстық зайырлы көзқарастардың пәлсапалық негіздерін биоәдепнамалық мәселелер бойынша қарастыру және талқылау. Менің мақсатым – медициналық тәжірибемен айналысқанда әдепнамалық құндылықтарды ескерудің маңыздылығын көрсету. Демек, бұл жұмыс исламдық құқықтық пәлсапаның кең құрылымын батыстың зайырлы биоәдепнамасымен салыстыру арқылы зерттейді.

Зерттеу батыстық зайырлы және исламдық көзқарастардың пәлсапалық негіздерін олардың танымдық және құндылықтандыру қырларына ерекше сілтеме жасай отырып жасауға тырысады, өйткені мәселе танымдық және құндылықтандыру себептерге байланысты талдамдық зерттеуге тұрарлық. Алайда, биоәдепнамалық мәселелерді шешу үшін тек заңдық қырларды ғана емес, сонымен бірге адамзаттың білімге негізделген көзқарастың бүкіл тұжырымдамасын ескеру қажет. Құн теориялары қосымша әзірленді. Осылайша, заң ережелерін орнатпас бұрын биоәдепнамалық мәселелерді зерттеп, білімді дамытуға қатысты адамның негізгі тұжырымдамасын талқылау керек.

Мұндай салыстырмалы зерттеу – бұл заттар туралы ойлау мен оған жақындаудың, сондай-ақ өзара әрекеттесудің жаңа әдісін үйренуге көмектесетін мағынасында ерекше тәсіл. Батыс зайырлы биоәдепнамасы негізінен исламдық көзқараспен шындық пен адамды құрайтын нәрсеге деген ұтымды көзқарасымен және табиғаттан тыс болмыстағы сенімнің рөлін жоққа шығарумен ерекшеленеді. *Зайырлы* рационализмнен айырмашылығы, исламдық биоәдепнама илаһи уаһиға, кейбір сенім мақалаларына, Құдайдан келген рухани басшылыққа және ақыретке деген сенімге, илаһи бұйрыққа негізделген. Бұл зерттеу әрі қарай аралас әдістерді қолданады. Сонымен қатар, белгілі бір дәрежеде феноменологиялық («*феноменология*») (неміс тілінде: *Phänomenologie* – «құбылыстар туралы ілім») – ХХ ғасырдың пәлсапасындағы бағыт, ол

өзінің міндетін сананың тану тәжірибесін алғышартсыз сипаттау және ондағы маңызды белгілерді анықтау ретінде анықтады) әдісті исламдық және батыстық зайырлы көзқарастардың биоәдепнамаға қатысты негізгі көзқарастарын немесе тәжірибелерін зерттеу үшін қолданады. Себебі *феноменология* заттардың мәнін немесе құбылыстарды, олар адам санасында өзін танытқан кезде қарастырады. Бұл тәсіл зерттелетін деректердің дәлелімділік немесе шындық мәнін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді деп үміттенеміз. Қисынды пайымдаулар, содан кейін сыни сананың өзіне назарын аударып, өзінің жансезімдік күйіне ой жүгірту пәлсапалық кәсіпкерліктің негізгі құралы болып табылады. Сондықтан, жұмыс *онтология* мен танымдықты қамтитын сыни сананың өзіне назарын аударып, өзінің жансезімдік күйіне ой жүгіртусы бар аралас тәртіптегі әдісті қолданады.

Бұл жұмыстың мазасыздығы – бедеулік. Бедеулік жүктілікті болдырмауын қолданбай тұрақты жыныстық қатынаста бір жыл ішінде өміршең жүктіліктің болмауы ретінде анықталады¹ Балалы болуға деген күштарлық – бұл адамның табиғи және өте күшті ырықсыз сезімі. Алайда, кейбір ерлі-зайыптылар бала көтере алмай жатады. Ерлердің бедеулігі, егер күйеуінде шәует жасушалары немесе енуыздар (еректің жыныстық жасушалары) болмаса немесе аз болса, орын алады. Егер ол баяу, жылжымайтын немесе қалыптан тыс шәует жасушалары немесе енуыздар (еректің жыныстық жасушалары) шығарса, бедеулік пайда болады. Ол ұрық сұйықтығының жеткіліксіз көлеміне ие болуы мүмкін, сұйықтықтың шамадан тыс мөлшері, ол шәует жасушаларын немесе енуыздарын (еректің жыныстық жасушаларын) шамадан тыс сұйылтады, импотентті болуы мүмкін, мерзімінен бұрын шәуеттің шығуы болмауы мүмкін. Тіпті шәуеттің шығуы оның зәріне түсуі мүмкін.²

Аналық без жұмыртқа аналық жасушаның жетілуі жасай алмауына байланысты әйел бедеулігі пайда болады. Әдетте оның себебі аналық без домалақ безден гормондық («гормондар» (ежелгі грек тілінде: *ορμόω* – «қозғаламын», «түрткі боламын», «қозғаламын») ішкі сөл бөлу бездерінің (ішкі сөл бөлу бездері) мамандандырылған жасушаларында

түзілетін, қанға түсетін табиғи байланысты, табиғаттағы биологиялық белсенді заттар, олардың жасуша қабылдағыштарымен байланысуы – зат алмасуға және физиологиялық атқарымдарға мақсатты және реттеуші әсер етеді. Гормондар әртүрлі ағзалардағы белгілі бір үдерістердің сұйықтық (қан арқылы) реттегіші ретінде қызмет етеді. Басқа да анықтамалар бар, оларға сәйкес «гормон» түсінігінің түсіндірмесі кеңірек: «организм жасушалары шығаратын және дененің басқа бөліктерінің жасушаларына әсер ететін дабылдық химиялық заттар») ширатуды ала алмаған кезде болады. Басқа себептер – бұл аналық бездердің болмауы, гормондық бұзылулар, ісіктер және т.б. Жұмыртқалар пісіп кетуі мүмкін, бірақ эндометриоз немесе жұқпаның тыртықтары салдарынан шыға алмайды. Сондай-ақ сирек аналық жасушаның жетілуі әйелдердің бедеулігін тудырады. Кейбір жағдайларда аналық жасушаның жетілуі пайда болады, бірақ кейін 14 күн ішінде аналық без жүктілікті сақтайтын гормондар түзе алмайды. Жатыр түтіктерінің ақаулығы да бедеуліктің себебі болып табылады. Әйелде жатырдың болмауы мүмкін. Туылған кезде болған ауытқулар себебімен немесе бұлшықет өспесі, жұқпа, түсік салдарынан болатын ауытқулар ауыстырып салудың орын алуына жол бермейді.

Бедеулікті айналып өтудің көптеген іс-шаралар жасалды. Ұрпақ өрбіту әдепнамадағы ең даулы тақырыптардың бірі – жүктілікті жеңілдету үшін жаңа технологиялар мен жаңа әлеуметтік келісімдерді қолдану. Адамзат өркениеті бұл жаңашылдықтардан көп жағынан ұтып отырғанымен, олардың көпшілігі бірқатар әдепнамалық мәселелерді туындатады. Сондықтан біз әдепнамалық сұрауды қай бағытқа бағыттайтынымызға сенімді болуымыз қажет. Біз бұл жерде өзіміздің пікірлерімізді батыстық зайырлы және исламдық биоәдепнамамен шектеп, бұл жаңа өнертабыстардың адамдар үшін бата немесе қарғыс екенін анықтаймыз. Біз екі тәсілді салыстырамыз және сараптаманы төрт маңызды және өзекті мәселелермен шектейміз: жасанды ұрықтандыру (ЖҰ), ағзадан тыс ұрықтандыру (АТҰ), ауыстырушы ана және клондау.

Екінші тарау

Батыс зайырлы биоәдепнама

Бұл зерттеуде біз батыстық зайырлы әдепнама арнайы сөзін XVII ғасырдан бастап біржақты сандық қалыпта дамыған әдепнамалық құндылықтарға қатысты батыстық ойдың белгілі бір түрін білдіреді. Әдепнама адамдарға қайшылықты ақылақтық екі нәрсенің біреуін тандауларда ақылға қонымды шешім қабылдауға көмектеседі.³ Демек, біз әдепнамаға «ақылақты пәлсапалық тұрғыдан зерттеу» ретінде сипаттама береміз.⁴ Осы тәсілдердің екеуі ақылақтық ұстанымдарға сүйенбей сипатталып талданылады, сондықтан бұл тәсілдер *қағидалы* емес деп аталады. Қалған екі тәсіл ақылақтық ұстанымдарды ұстануды көздейді, сондықтан *қағидалы* болып табылады. *Қағидалы* емес тәсіл негізінде алдымен сипаттама *әдепнамасынан* шығады. Сипаттама *әдепнамасының* мақсаты – ақылақ туралы адамның тәжірибесіне ғана негізделген білім алу. *Мета-әдепнама* әдепнамадағы «күкык», «міндеттеме», «ізгілік», «жауапкершілік» сияқты орталық арнайы сөздердің мағыналарын талдаудан тұрады.

Жалпы қағидалы әдепнаманың қызметі – «ақылақтық тұрғыдан не дұрыс, не дұрыс емес?» Деген сұраққа жалпы жауап беретін әдепнамалық теорияны құру болып табылады. Онда адамгершілікке қатысты зерттеулер, өзіне өзі қол жұмсау, қылмыс және жаза сияқты ақылақтық мәселелер бойынша ұстанымдарды дәлелдеу үшін дәстүрлі әдепнама құралдары (теориялары мен қағидалары) қолданылады. *Тәжірибелік әрекетті* бөлуге тырысу тәжірибелік әдепнама деп аталады. Іскери әдепнама немесе инженерлік әдепнама сияқты, *биоәдепнама* да пәнаралық көзқарасқа ие және *тәжірибелік дәстүрлі әдепнама* немесе қолданбалы дәстүрлі әдепнама саласы болып табылады.

Биоәдепнама және оның қағидалары

Биоәдепнама – гректің «биос» (грек тілінде: *βίος* – «өмір» және «*этика*», грек тілінде: *ηθική* – «әдеп») сөздерінен шыққан, өмірді білдіретін және әдепнама деген мағынаны білдіретін жиынтық арнайы сөз. Сон-

дықтан оны адамгершілік құндылықтар мен қағидалар тұрғысынан қарастырғанша, өмір туралы ғылымдар мен денсаулық сақтау саласындағы адамдардың мінез-құлқын жүйелі түрде зерттеу деп анықтауға болады. *Биоәдепнама* әлеуметтік мәселелерді қамтиды, мысалы, денсаулық сақтау, кәсіптік денсаулық, халықаралық денсаулық және халықты бақылау әдепнамасы. Ол жануарлар мен өсімдіктер өміріне әсер ететін мәселелерді, мысалы, жануарларға арналған ғылыми іс-тәжірибе пен экологиялық («экология» (ежелгі грек сөзінен *οἶκος* – «тұрғын үй», «орын» және *λόγος* – «зерттеу»)) – тірі ағзалардың бір-бірімен және олардың қоршаған ортамен өзара әрекеттесуі, ұйымдасу және тіршілік әрекеті туралы жаратылыстану ғылымы (биология бөлімі) әртүрлі деңгейдегі биожүйелердің қызмет етуі (популяциялар, қауымдастықтар, экожүйелер) бәсекелестікке қатысты тақырыптарды қамту үшін адамның өмірі мен денсаулығынан тысқары болып табылады.⁵ Басқа пәндерден айырмашылығы, биоәдепнамалық деректердің ақылқтық негізділігін әдепнамалық қағидалар мен теориялар («теория» (грек тілінде: *θεωρία* «қарау», «зерттеу»)) мәнбілерді тәнік түрде түсіндіруге, үдерістерді талдауға, олардың дамуын болжауға және реттеуге мүмкіндік беретін көзқарастардың, пайымдаулардың, ережелердің реттелген және негізделген жүйесі; зерттеу пәні туралы білім қорытылып, жүйеленетін және ұғымдар, санаттар, пайымдаулар, қорытындылар тұжырымдалатын таным деңгейі) тұрғысынан түсіндіреді және талдайды.⁶ Пәнаралық зерттеу ретінде ол өмір туралы ғылымдармен тығыз байланысты, өйткені ол өмір туралы ғылымдармен тікелей байланысты әдепнамалық мәселелермен айналысады. Биоәдепнамада әдепнамалық талқылауға көмектесетін үш жалпы адамгершілік қағидаттары алға тартылады. Олар: *дербестік*, қайырымдылық және әділеттілік. Биоәдепнамада *дербестік* жеке бас бостандығын білдіреді, мұнда адам алдауға, мәжбүрлеуге жол бермей, өз шешімдерін өзі таңдап, жүзеге асыра алады. *Дербестік* өз құрамына қасақана әрекеттерді кірістіруі керек, сондықтан әдепнамалық шешім қабылдауға қатысушы соңғы сөзсіз шешімді қабылдауы керек. Дербес шешім қабылдауда ешқандай сыртқы қысым немесе шектеулер ешқандай рөл атқармауы керек. *Қайырымдылық* дегеніміз, әдетте, қайырымдылық істеріне сілтеме жасайтын және басқаларға пай-

да әкелетін кез-келген әрекеттерді көрсете алатын қағида. *Қайырымдылық* келесі төрт құрамдас бөлікті қамтуы мүмкін:

- 1) жамандық пен зиян тигізбеу керек;
- 2) жамандықтың немесе зиянның алдын алу керек;
- 3) жамандықты немесе зиянды жою керек; және
- 4) жақсылық жасау немесе оны алға жылжыту керек.⁷

Әділеттілік әділдік пен құқық ұғымдарын білдіреді. Денсаулық сақтауды басқарудағы жалпы және сезімтал мәселе – бұл тапшы қорларды бөлу үшін күрес.

Батыс зайырлы биоәдепнама және зайырлылық

Бұл бөлім а) зайырлылыққа тарихи және танымдық құрылымын көрсету үшін қысқаша шолу жасайды және б) батыстық зайырлы биоәдепнамаға енген танымдық тамырды кеңейтеді. *Зайырлы* арнайы сөзі латын тіліндегі *saeculum* сөзінен шыққан және уақыт пен орналасқан жердің екі жақты қосалқы мағынасы бар дегенді білдіреді. Уақыт «қазіргі» немесе «дүниелік» (көрінбейтін және трансцендентальды («трансцендентальды» (латын тіліндегі *transcendens* сын есім сөзінен – «шектен тыс шығу»)) – сезімдік тәжірибенің шегінен шығу. Бұл ұғымның ұзақ тарихы бар және оны әртүрлі пәлсапашылар әртүрлі тәсілдермен қолданады. Ең көп тарағаны – оған Иммануил Кант берген мағына. Ол бұл сөзді сезімдік тәжірибеден бұрын болатын және тәжірибені мүмкін ететін нәрсені сипаттау үшін қолданған (мысалы, кеңістік пен уақыт). Алайда, істәжірибелікбілімге түбегейлі қол жетпейтін нәрсе (Құдай, жанның өлмейтіндігі және т.б.) Иммануил Канттың пікірінше, трансценденттік болып саналмайды. Канттың көзқарастарынан тыс бұл сөз болмыстың өте жалпы пәлсапалық санаттарын белгілеу үшін қолданылған, мысалы, болмыс, бір, ақиқат, жақсы және т.б.) әлемнен айырмашылығы) сезімін білдіретін «қазіргі» сезімді білдіреді. Зайырлылық «осы ғасырды» немесе «қазіргі уақытты» білдіреді және сайып келгенде, осы әлемдегі заманауи оқиғаларды білдіреді.⁸

Зайырлылық көбінесе христиандықпен байланысты, өйткені ол христиандық Еуропаның тарихи мәнмәтінінде дамыған. Осылайша, зайырлылық белгілі бір мағынада жай ғана Еуропаның ортағасырлық шіркеу үкіметі мен тәжірибесінің шырмауынан құтылуы ретінде қарастырылады. Алайда сарамандық мақсаттар үшін зайырлылық Құдайды адамның ойы мен өмірінен іс жүзінде алып тастауды білдіреді. Зайырлы биоәдепнамада діни наным-сенімдер маңызды емес немесе қажет емес деп айтылады. Биоәдепнама – бұл өз уақыты мен тарихының жаратылысы. Биоәдепнама тарихында діни болашақ көріністер шеттетіліп, әдепнама зайырландыруы бәтуаластықты ақылақтық үлгікалып ретінде қолдана отырып, басты орынға шықты. Қазіргі американдық және британдық талдамдық пәлсапашылар осы бағытта ізашар болды. Пән ретінде дәстүрлі зайырлы биоәдепнаманың бір түрі пайда болды. Ақырындап, осы алғашқы ақыл-ой орталықтарына қатысқан ғалымдар жаңа туылған өрістің табиғатын, тақырыбын және әдісін сыза бастады. Батыс биоәдепнамасы қазір зайырлы болды.

Батыстың зайырлы биоәдепнамасы дегеніміз не? Биоәдепнама денені дерексіз тұжырымдамаға тәуелді, материалдық, яғни заттық немесе мүліктік заңдарға сәйкес жұмыс істейтін химиялық-тетіктік машина ретінде қарастыратын медицина ғылымына негізделеді. Бұл үлгіге сәйкес, адамзат туралы білуіміз керек нәрсенің бәрін дене мүшелерін зерттеу арқылы алуға болады. Демек, адам ағзасының ақыл мен жан сияқты нәзік қырларына қатысты кез-келген нәрсе екінші деңгейге түсіп, ұмытылып, айыпталып немесе жай діни *discursus* («*дискурс*» немесе «*дискурс*») (соңғы латын тіліндегі *discursus* – «ой қозғау», «дәлел» деген сөздерінен шыққан; бастапқыда – «айнала жүгіру», «босқалау», «бұлтарыс», «шыр айналу») – жалпы мағынадағы көп мағыналы арнайы сөз, сөйлеу, тіл әрекетінің үдерістері және оларды білдіретін ұғымдар жүйесі) деп аталады. Биоәдепнама, осы бөлшектелген тәртіп бойынша, адамзат адамның тәжірибесіне ғана негізделген тұжырымдардан басқа білім көзіне жүгінбей-ақ немесе басқаша айтқанда, трансцендентальды немесе табиғаттан тыс Жоғарғы болмыстың басшылығына жүгінбей-ақ өзін-өзі ақтай алады деген көзқарасты ұстанатын тәжірибелік әдепнама саласына айналды.

Биомедицинаның керемет алға жылжуымен ХХІ ғасырда кейбір даулы биомедициналық әдепнамалық мәселелер туындап отыр, олардың басты мәселесі – өмір мәселесі, нақтырақ айтсақ, адамды клондау, адамның генóмы («генóм» – ағзаның жасушасындағы тұқым қуалайтын заттың жиынтығы. Генóмда ағзаны құру және қолдау үшін қажетті биологиялық ақпарат бар. Генóдардың көпшілігі, соның ішінде адам генóмы және барлық басқа жасушалық тіршілік түрлерінің генóмдары ДНҚ-нан (дезоксирибонуклейн қышқылынан) жасалған, бірақ кейбір вирустарда РНҚ (рибонуклейн қышқылы) генóмдары бар) жобасы және дің жасушаларын зерттеу. Діни қарсылық айқын дауыс ретінде пайда болды. Бұл мәселе шұғыл болып табылады, бірақ оны тек дәрігерлердің шешімі бойынша шешуге болмайды, өйткені ғылым «болып табылады», ал әдепнама «керек» мәселелерімен айналысады және бұл ақылақтық пікірталас. *Биоәдепнама* қарқынды дамып келе жатқан алшақтықты жою керек және ақылақ ережелерін түзету, олардың қағидалары мен теорияларын қайта қарау және ғылыми қоғамдастық алдында әдеттегі пәлсапа, пікірталастардан аулақ болу арқылы мәселелерді шешуі керек.

Үшінші тарау

Исламдық биоәдепнама

Исламдық биоәдепнаманың негізінде (негізінен) бес құрауыштар бар. Ислам дінін айқындай отырып, Ислам өмірдің барлық салаларында Аллаһ Тағаланың қалауына бағынуды білдіреді және шын мәнінде өмірдің толық тәсілі болып табылады. Ислам діні жеке өмірді де, жалпы қоғамды да Аллаһ Тағаланың Патшалығының жер бетінде орнауын және әлемді бейбітшілік, қанағат пен бақуаттылықпен қамтамасыз ететіндей етіп қалыптастыруға бағытталған.⁹ Шарифаттың төрт қайнар көзі мыналар: Құран, Сүннет (Мұхаммед Пайғамбардың амалдары, с.ғ.с),* *улямалардың* (араб тілінде:) бәтуаластығы (ижма, араб тілінде:) және ұқсастық

* *Сәлләллаһу гәләйһи уә сәлләм*: Оған Аллаһ Тағаланың сәлемі мен игілігі болсын! Мұхаммед Пайғамбар (с.ғ.с.) аты аталынғанда айтылады

(қияс, араб тілінде:). Құқықтанудың негізі Құран, ол адам өмірінің барлық мәселелеріне арналған анықтамалық болып табылады.

Құран Кәрімде мұсылманның кез-келген жағдайы нақты айтылмайды. Сүннет – жетекшіліктің екінші немесе түсіндірме көзі. Мұсылмандар білімді ислам заңгерлерінен (уляма, араб тілінде: العلماء) бәтуаластық (ижма, араб тілінде: إجماع) арқылы басшылық іздейді. Ислам заңгерлері де ұқсастықтарды қолданады (қияс, араб тілінде: القياس). Сонымен, ғалымдар мұсылман қауымдары алдында тұрған екі нәрсенің біреуін таңдаулармен одан әрі күресу үшін ижтиһадқа (араб тілінде: الاجتهاد) жүгінуі мүмкін (тәуелсіз пікір). Техникалық тұрғыдан бұл арнайы сөз білікті заңгердің (фәких, араб тілінде: الفقيه)/мужтахид, араб тілінде: المجتهد) Ислам заңдарының мәтіндік қайнар көздерінде Заң шығарушының көздеген мағынасына жету және оны адамдардың өміріндегі тақырыптарға қолдану үшін жұмсаған күш-жігерін білдіреді. Осылайша, қазіргі заманғы медицинаның нақты өмірі мен заманауи мәселелерін және осы мәселелердің әдепнамалық нәтижелерін ескере отырып, исламдық биоәдепнама оларды исламдық құқықтың осы бес негізгі құрауыштарынан алынған пәлсапалық көзқарас негізінде шешуге тырысады.

Қазіргі заманғы медицина аясында исламдық құқықтану

Бірте-бірте даму үдерісінде ислам медицинасы өзінің медициналық заңдарын келесі қайнар көздерден алды: (а) екі берілетін, ұқсастықтың *масадир нақлийя* (араб тілінде: مصادر نقلية), *қияс* (араб тілінде: القياس), және екінші бәтуаластық, *иджма* (араб тілінде: إجماع) және (b) қисынды бірліктер, *масадир нақлийядағы* (араб тілінде: مصادر نقلية) *истихсан* (араб тілінде: استحسان), *Истихсәб* (араб тілінде: استصحاب) және *истирсаль* (араб тілінде: استرسال) және т.б. түсініктер.¹⁰ Біз құрауыштарды қысқаша талқылаймыз.

Истихсан (араб тілінде: استحسان) сөзбе-сөз жақсырақ деп санауды білдіреді. Заңды түрде *истихсан* (араб тілінде: استحسان) дегеніміз – заңды қолданудың нәтижесінде туындайтын қатандық пен әділетсіздікке жол бермеу үшін жеке пікірді жүзеге асыру әдісі.¹¹ Хашим Камали айтқан

дай Пайғамбардың (с.ғ.с.) *сахабалары* және *табиғиндер* заңды сөзбе-сөз қабылдаушылар емес, көбінесе өз шешімдерін шариғаттың рухы мен мақсатын түсінуге негіздеген. Камали заманауи мысал келтіреді: ауызша айғақтар бір кездері ислам заңдарында дәлелдеудің үлгіқалыпты түрі болған. Бүгінде кейбір жағдайларда фотосуреттер, дыбыстық жазбалар және зертханалық талдау көптеген жағдайларда ауызша айғақтарды алмастыра алатын сенімді дәлелдеу құралына айналды. Мұнда *истихсан* (араб тілінде: استحسان) айқын әдісі қолданылады.¹²

Истисхәб (араб тілінде: استصحاب) сөзбе-сөз мағынада қарым-қатынас немесе серіктестік дегенді білдіреді. *Усуль әл-фиқһте* (араб тілінде: أصول الفقه), яғни «Заң ғылымының негіздерінде» *Истисхәб* (араб тілінде: استصحاب) мәнбілердің болуы немесе болмауы туралы болжамды білдіреді. Оны шариғаттың басқа дәлелдері болмаған кезде қолдануға болады. *Истисхәб* (араб тілінде: استصحاب) мәнбісінің жалғасуын болжайды (мысалы, неке немесе меншіктің ауысуы), керісінше дәлелденгенге дейін.

Истисхабтың төрт түрі бар:

1. *Истисхәб әл-’адам әл-әсли* (араб тілінде: إستصواب العادام الاسلي), яғни бұрын болмаған себепшарттық ереже жоқ деп есептеледі.
2. *Истисхәб әл-ууджуд әл-әсли* (араб тілінде: إستصواب الوجود الأصلي), бұл заңмен немесе себеппен көрсетілгеннің болуы заңды деп қабылданғанын білдіреді. Мысалы, күйеу «мәһр» (араб тілінде: مهر) төлеуге міндетті некенің болуына байланысты жауап береді.
3. *Истисхәб әл-хукм* (араб тілінде: إستصواب الحكم), ол жалпы құқық ережелері мен қағидаларының сабақтастығын болжайды. Мысалы, заңда қандай-да бір үкім болған кезде (тыйым салынған немесе рұқсат етілген), ол әрі қарай жалғасады.
4. *Истисхәб әл-уәсф* (араб тілінде: إستصواب الوصف), бұл керісінше болғанға дейін атрибуттың үздіксіздігін болжайды (мысалы, таза су таза су ретінде қарастырылатын болады).¹³

‘*Урф* (араб тілінде: عرف) сөзбе-сөз әдет-ғұрып дегенді білдіреді. Сондықтан, әдет-ғұрыпта *халаль* (араб тілінде: حلال) (заңды / рұқсат етілген) және *харам* (араб тілінде: حرام) (тыйым салынған) ережелерін анықтауда белгілі бір орын бар. ‘*урф* (араб тілінде: عرف) мәні бойынша жергілікті немесе ұлттық тәжірибе болып табылады және ислам заңдарын түсіндіру мен жүзеге асыруда пайдалы рөл атқара алады. *Масляха мурсалях* (араб тілінде: مصالح المرسله) шектеусіз қоғамдық қызығушылықты білдіреді. *Масляха* (араб тілінде: مصالح) сөзбе-сөз пайда немесе қызығушылықты білдіреді. *Масляха мурсалях* (араб тілінде: مصالح المرسله) пайда (араб тілінде: فائدة) алуды немесе зиян келтірмеуді көздейді, шарифаттың мақсаттарымен (*мақасид*, араб тілінде: مقاصد) үйлеседі және заңгерлерге өзгермелі әлемде жаңа жағдайлармен кездесуге көмектеседі.

Анық ижма (араб тілінде: اجماع) жағдайларын қоспағанда, сахабаның пәтуалары мұқият қарауды қажет ететін нұсқаулықтың қайнар көзі болып табылады. *Сахаба* пәтуасы (араб тілінде: فتوى الصحابة) сахабаның ижтиһадпен (араб тілінде: الاجتهاد) айтқан пікірін білдіреді. Сонымен, заңгерлер қабылдаған жалпы қағида «зиянды болдырмау пайда табудан гөрі бірінші кезектен тұрады. Мұндай *сәдд әд-дараи* (араб тілінде: سد الذرائع) Сүннетте қолданылады. *Сәдд* – бұғаттауды, ал *дараи* құрал дегенді білдіреді. *Усульде* ол зұлымдыққа жол бермеуді білдіреді. Мысалы, соңғысы үшін Пайғамбар (с.ғ.с.) екіжүзділерді өлтіруге тыйым салды (өйткені бұл қоғамда келіспеушілікке, сондай-ақ күдікке негізделген заңсыз кісі өлтіруге әкелуі мүмкін).

Ислам заңдарының көріністері

Медицинаның қазіргі кезеңі (1420-шы хижра жылы бойынша)

Заңның мақсаттары туралы *теория*, *Мақасид Әш-Шәри’а* (араб тілінде: مقاصد الشريعة), бізге сенімді және дәйекті заңды шешімдер қабылдауға көмектеседі. *Мақасид Әш-Шәри’а* (араб тілінде: مقاصد الشريعة), немесе ислам заңдарының жоғары мақсаттары мен ниеттері: *Хифз Әд-Дин* (дінді қорғау, араб тілінде: حفظ الدين); *Хифз Ән-Нәфс* (өмірді қорғау, араб тілінде: حفظ النفس); *Хифз Ән-Нәсл* (ұрпақты қорғау, араб тілінде: حفظ النسل); *Хифз Әл-Ақль* (ақыл-ойды қорғау, араб тілінде: حفظ العقل); және *Хифз Әл-Мәл* (байлықты қорғау, араб тілінде: حفظ المال).

Хифз Әд-Дин (дінді қорғау, араб тілінде: *حفظ الدين*) медицина аясындағы денсаулықты сақтауды білдіреді. Мұндағы денсаулық табиғи және жан-сезімдік денсаулықты білдіреді. *Хифз Ән-Нәфсқа* (өмірді қорғау, араб тілінде: *حفظ النفس*) қатысты Аллаһ Тағала туылуды да, өлуді де толық мағынада басқарады. Бірақ адамдар тіршілікте жақсы өмірге лайық. Мұнда әр адамның жақсы өмір сүруін қамтамасыз ететін медицинаның рөлі жатыр. Өмір қасиетті, Құран оның қасиеттілігіне кепілдік береді. Сондықтан исламдық медициналық әдепнаманың бірінші қағидасы өмірді сақтау болар еді.

Ұрпақты қорғау (*Хифз Ән-Нәсл*, араб тілінде: *حفظ النسل*) медицинада, медицина денсаулық сақтау мақсатында балаларды күтуге бағытталған кезде маңызды болады. Балалардың сәтті туылуы (тууы) үшін жүкті әйелдерге күтім, босанғанға дейінгі медицина және педиатрия («педиатрия» (грек тілінде: *παιδός* «балалар» + *ιατρεία* «емдеу») – уланулар мен бала ағзасының ауруларының ерекшеліктерін, сондай-ақ балалар денсаулығын емдеу және сақтау әдістерін зерттейтін ғылым) маңызды. Денсаулық – ересек өмір сүрудің, ұрпақ жалғастырудың және адам өмірін жалғастырудың алғы шарты. Ислам ұрпақты болуға шақырғандықтан, бедеулікті емдеуді қолдайды.

Медициналық әдепнамаға байланысты ақыл-ойды қорғау (*Хифз Әл-Ақль*, араб тілінде: *حفظ العقل*) кез-келген табиғи немесе жансезімдік ауруды емдеу қажеттілігін білдіреді. Бесіншіден, байлықты қорғау, (*Хифз Әл-Мәл*, араб тілінде: *حفظ المال*) кез-келген қоғамдастықтың байлығына қатысты, оның сау азаматтарының өндірістік қызметіне байланысты.

Медицина аурудың алдын алу, денсаулықты нығайту және ауруды емдеу арқылы байлықтың пайда болуына ықпал етеді. Шарифаттың ережелері мен қағидалары үш санаттың біріне жатады: (a) толық қажеттіліктер (*дарурият*, араб тілінде: *الضرورة*), (b) қажеттіліктер (*хаджият*, араб тілінде: *الحاجية*) және (c) әшекейлер (*тахсиният*, араб тілінде: *التحسينية*). Жоғарыдағы бес тармақ қажеттілік жатады.

Қайшылықты істерге қатысты ережелер

Заңдар қарама-қайшылықты істерді қарау үшін қолданылады және қажет, өйткені өмірдің нақты жағдайлары жоғарыда аталған кез-келген салада қорғауды қажет ететін қайшылықтар туындаған жағдайларды ұсынады. Бірінші негізгі ұстаным – мақсат, олардың мақсаттары тұрғысынан қарастырылуы керек. Барлық жұмыс оның артындағы ниетке сәйкес танылады. Бұл дәрігерді ішкі ар-ұжданымен кеңесуге шақырады. Мысал ретінде өлімге әкелетін тыныс алу жабығуын тудыруы мүмкін болатын өлім ауруынан ауырсынуды жеңілдету үшін морфинді қолдану мысал бола алады.

Қосымша (осында екінші деп аталады) қағидаттың мәні тікелей мағынасы емес, ниеті болуы керек. Бұл кіші қағида мәтінді сөзбе-сөз аударуға негізделген заңсыз дәлелдерді азғындық әрекеттерді ақтау үшін және пайдаланудан бас тарту үшін қолданылады. Мысал ретінде ұрықтық даму туралы хадисті майшытқа дейін талап ету бойынша түсік жасатуды дәлелдеу болып табылады. Үшінші кіші қағида – бұл құралдар ниетпен бірдей өлшемшарттармен бағаланады. Бұл жерде адамгершілікке жатпайтын әдістерді қолдану арқылы ешқандай пайдалы медициналық мақсатқа жетуге болмайтындығы айтылады. Осылайша, әдепсіз әдістерді қолдану арқылы ешқандай пайдалы медициналық мақсатқа жетуге болмайды. Төртінші – күмәнді нәрселерден аулақ болу керек. Бұл қағида ұзаққа созылған ауытқулар мен пішінсізденулер кезінде қажетсіз медициналық араласулардан сақтайды, олар ыңғайсыздық тудырмайды. Бесінші – заттардың шығу тегі рұқсат етілген. Барлық медициналық жосықтар олардың алдын-алуын растайтын дәлелдер болмаса, рұқсат етілген болып саналады. Ақырында, алтыншыдан – жыныстық атқарымдарға қатысты барлық мәселелерге тыйым салынады, егер рұқсат етілгенін растайтын дәлелдер болмаса. Бұл жоғарыда көрсетілген рұқсат етілген жалпы ережеден басқаша жағдай болып табылады, яғни жыныстық және ұрпақ өрбіту атқарымдарға байланысты белгілі бір жағдайлар мен жосықтар бар.

Екінші негізгі қағида – *зиян келтірмеу*. Бұл қағида «исламда ешқандай зиян келтірілмейді немесе оған жол берілмейді» деген хадистен алынған. (*لا ضرر ولا ضرار في الإسلام*, араб тілінде: *لا ضرر ولا ضرار في الإسلام*, араб тілінде: *لا ضرر ولا ضرار في الإسلام*) Зиян келтірмеу немесе зиянды жою үшін дәрігер өз жұмысында зиян келтірмеуі керек. Кіші (екінші) қағида-жарақаттанудың алдын-алу немесе мүмкіндігінше жеңілдету. Үшінші кіші қағида – қоғамдық зиянды болдырмау үшін жеке басқа зиян келтірілуі. Әлеуметтік зиянды болдырмау үшін жеке сипаттағы зиянға жол беру керек. Екінші кіші қағидадағы сияқты, медициналық араласу жарақат, егер одан пайда болса, жеңілдетілуі керек деген негізгі қағида бойынша негізделген.

Төртінші – зиянды болдырмау тең пайдаға ұмтылудан гөрі басымдыққа ие. Сонымен, егер пайда зиянға қарағанда әлдеқайда маңызды болса, онда пайдаға ұмтылу бірінші кезекте тұрады. Бесінші – аз зиян үлкенірек зиянның алдын алу үшін жасалады. Егер екі медициналық жағдайға тап болса, екеуі де зиянды, және олардың біреуін таңдаудан басқа жол жоқ болса, соғұрлым аз зиян таңдалады. Мысалы, жұқпалы аурулармен күрес кезінде мемлекет азаматтың қозғалысын шектеуге немесе тіпті оның мүлкін жоюға мәжбүр болуы мүмкін. Алтыншыдан – зиянды болдырмау тең дәрежеде пайда көруден гөрі басымдыққа ие. Жарақат жанама әсермен бірдей мөлшердегі жарақатқа әкелетін медициналық жосықтан босатылмауы керек. Ақырында, жетінші – жеке тұлғаға қоғамдық мүдделерді қорғау үшін зиян тигізуі мүмкін. Қоғамдық мүдделерге сай медициналық араласулар жеке қызығушылықты ескеруден гөрі басым болады. Демек, қоғамдық пайда болмаса, мемлекет қоғамның құқықтарын бұза алмайды.

Үшінші негізгі қағида – *сенімділік*. Егер нақты тыйым салулар болмаса, жоғарда көрсетілген барлық әрекеттерге рұқсат етіледі.¹⁴ Бірақ нақты ереже болмаған кезде не істеу керек? Медицинада барлығы ықтималды және салыстырмалы. Осылайша, медициналық тәжірибелар болжам (*зан*, араб тілінде: *زان*) немесе таза күмән (*шәкк*, араб тілінде: *شك*) деңгейінде жұмыс істей алмайды. Емдеу шешімдері ықтималдықтар балансына негізделген. Бұл қағида ұзақ уақытқа созылған ауытқулар мен

пішінсізденулер кезінде қажетсіз медициналық араласулардан қорғайды, олар ыңғайсыздық тудырмайды.

Төртінші басты қағида *қиындықтарға* қатысты. Қиындық жеңілдікті тудырады (*әл-машаққа тәджелибу әт-тайсир*. (араб тілінде: المشقة تجلب التيسير) Медициналық жағдайда қиындық дегеніміз – тез арада жойылмаса, табиғи және жансезімдік денсаулықты бұзатын кез келген жағдай. Қиындық шариғаттың барлық ережелері мен міндеттемелерін азайтады. (Екінші) кіші қағида ретінде қиындықтар бірде жеңілдіктер әкелсе бірде мүмкіндіктер береді. Қиындықтың болуы жеңілдіктердің тууын талап етеді. Бұл қағида ислам заңының қиындықтарға емес, жеңілдікке жетуге негізделгендігін білдіреді. Демек, егер басқа қажеттілік (*дарура*, араб тілінде: ضارورة) туындаса, қиыншылық қағидаты бойынша тыйым салынған іс-әрекеттерге жол беріледі. Қиындықтың үшінші кіші қағидасы ретінде қажеттілікке тыйым салынады. Шынайы қиындықтар қажеттілік ретінде қарастырылады (*дарура*, араб тілінде: ضارورة). Қиындықтар туындаған сайын, Заңда жағдайды жеңілдететін ережелер бар. Мұндай шараларды қабылдаудың шарты – қиындықтардың нақты болуы және елес болмауы. Мысалы, қиындықтар қағидаты бойынша құпиялар қажеттілікке байланысты ашылуы мүмкін. Сот үдерістері кезінде қамқоршы әділетсіздікке қатысты қылмыстық істер бойынша куәлік бере алады.

Бесінші негізгі қағидаға *әдет-ғұрып* жатады. Медициналық көмектің жалпыға бірдей қабылданған үлгіқалпы әдет бойынша анықталады. Дәстүрлі деп саналатын нәрсе – бұл біртектес, кең таралған және басым. Медициналық бәтуаластыққа қол жеткізуге мүмкіндік беру үшін әдет көне болуы керек және жақында пайда болған құбылыс емес. Биоәдепнаманың өзектілігі – осы құқықтарға жету үшін ислам тек заңдық кепілдіктерді ғана емес, сонымен қатар өте серпінді және тиімді ақылақтық жинақты белгілейді. Әдепнамалық құндылықтар, мысалы, әділдік, адалдық, сенімділік және шындық ешқашан пәлсапалық тұрғыдан күмәнданған емес, тіпті егер олардың тәжірибелік ауытқуы немесе оларды қолдануда үлкен айырмашылық болса да. Исламдық биоәдепнама – исламның заңды өлшемдерінің кеңеюі.

Төртінші тарау

Батыс зайырлы және исламдық биоәдепнамасының пәлсапалық өзектілігі

Пәлсапа үш сұрақпен байланысты: не нақты? Шындық деген не? Жақсы деген не? Біріншісі онтологияға («*онтология*») (жана латынның *ontology* сөзінен шыққан, ол өз кезегінде көне грек тілінен шыққан *ὄν*, ілік септікте: *ὄντος* – «нақты», «бар нәрсе» + *λόγος* – «оқыту», «ғылым») – баршылық туралы ілім; сол сияқты болмыс туралы ілім; болмыстың іргелі қағидаларын, оның ең жалпы мәндері мен санаттарын, құрылымы мен заңдылықтарын зерттейтін пәлсапа саласы), болмыспен оның барлығын зерттеуге қатысты. Екіншісі танымдыққа қатысты. Біз қайдан білеміз? Ненің шын ал ненің жалған екенін қайдан білеміз? Білімнің шарттары мен шектеулері қандай? Үшіншісі құндылықтандыруға, яғни әдепнама мен әсемдікке қатысты. Бұл тарауда онтологияның, танымдықтың және құндылықтандырудың зайырлы және биоәдепнаманың исламдық көзқарастарымен сәйкестігі туралы айтылады.

Онтологияның өзектілігі

Батыс зайырлы пәлсапасы шындықты табиғи әлеммен шектейді, материалдық, яғни заттық немесе мүліктік әлем ақиқаттың жалғыз деңгейі ретінде қарастырылады. Әлем – бұл тәуелсіз, мәңгілік және оның заңдылықтары бойынша дамып отыратын, өздігінен өмір сүретін жүйе. Зайырлылық болмыстың қазіргі және кейінгі жаңашылдық (батыстық) тұжырымдамасынан қасиетті сезімдердің кез-келгенін алып тастады. Биология, басқа ғылымдар сияқты, пәлсападан материяның, яғни заттың ғаламның негізгі құрамдас бөлігі және оның табиғи және химиялық қасиеттері тұрғысынан зерттеуге болатын нәрсе ұғымын қабылдады. Исламдық *онтология* батыстық пәлсапалық онтологиядан түбегейлі ерекшеленеді, өйткені бүкіл ғарыш үшін бір ғана Құдай бар екенін растайды. Исламдық *онтология* Құдайды сыртқы әлемдегі барлық құрамдас бөліктермен салыстырғанда ең жоғарғы Шындық ретінде белгілейді. Исламдық онтологияда Толық, Шексіз Зат, Құдай құлшылыққа лайықты. Исламдық *онтология* біздің тәжірибемізден тәуелсіз сыртқы әлем бар деп

нақтылайды. Біз оның бір бөлігін ғана сезінеміз. Тәжірибесіз, бірақ адам өмірі үшін маңызды бөлігі пайғамбарларға ашылып, адамзаттың кәдімгі тәжірибесі тұрғысынан аударылады.¹⁵ Адамзатта жан мен тән бар, демек, материя, яғни зат немесе тән мен жаннан немесе табиғи және рухтық құрамды.

Мұсылман пәлсапашыларының пікірі бойынша медицинада адамзатты тетік тұрғысынан емес, ағза тұрғысынан зерттеу керек. Адам деген не? Материал, яғни зат емес, машина емес, химиялық зауыт та емес, табиғи, яғни дене қуатының бумасы да, қалау мен сезімдер кешені де, ойлау, сезім мен әрекет мөлшері де емес. Адамзат осылардың барлығын және басқаларын, барлық қырларды қамтиды, бірақ бәрінен де жоғары; адамзат – бұл тетік пен ағза, материя, яғни зат немесе тән мен санадан тұратын күрделі және жұмбақ болмыс; шын мәнінде, жоғары сезімтал біріктірілген тұтастық. Оның үстіне исламдық *метафизика* («*метафизика*» (орта грек сөзі *μεταφυσικά*, көне грек тілінен *τὰ μετὰ τὰ φυσικά* – «физикадан кейінгі нәрсе») – пәлсапаның бір саласы, Иммануил Канттың «таза ақыл» арқылы пәлсапалық көзқарасына сәйкес шынайылықтың бастапқы табиғатын, дүниесін және болмысын зерттейді) ғаламның белгілі бір мақсаты бар екенін айтады. Дұрыс сананың өзіне назарын аударып, өзінің жансезімдік күйіне ой жүгірту арқылы адамдар әлемнің ішінара құндылықтарды жүзеге асыруға бағытталған жоғары мақсаты бар екенін біле алады. Ислам әдепнамасында құндылықтар шындықтың өзегінде жатыр, әлемдегі барлық үдерістер мен қозғалыстар оларды жүзеге асыруға бағытталған деп саналады.

Танымдықтың өзектілігі

Танымдық білім мен білімнің табиғатын, шегі мен негізділігін зерттеумен айналысады. Онда «шындық бар ма?» «Мен не білемін?» және «Мен қалай біле аламын?» деген сұрақтар қарастырылады. Алайда, ғылыми төңкерістің дамуы мен дүние туралы адамгершілікке негізделген тұжырымдаманың ой-саналық өрлеуімен қасиетті сезім қазіргі және кейінгі жаңашылдық (батыстық зайырлылық) білім тұжырымдамасынан іс жүзінде жойылды. Бүгінде сезім тәжірибесіне негізделген ақыл мен

парасаттылық түйсік пен діннің рөлін жоққа шығарып, бәрінен жоғары тұрады. Басқаша айтқанда, аян және дін білім көзі ретінде толығымен жоққа шығарылған.

Ислам танымдығында толық білім тек Аллаһ Тағалаға ғана тән. Көрінетін әлемнің табиғаты қандай және ол ғайып туралы білімдермен қалай байланысты? Адамның ақыл-ойы көрінбейтін нәрсені толық білуге қабілетті ме? Исламдық танымдығы тұрғысынан, Аллаһ Тағала адамдарға ақыл ой орталығы (*ақль*, араб тілінде: *العقل*) саналатын жүрек (*қалб*, араб тілінде: *القلب*) деп аталатын таным ағзаларын берді. Осылайша, бізде білудің үш деңгейі бар: 1) сезімдік қабылдау – көру, есту, иіс сезу және т.б. қамтиды және оған көз, құлақ және басқа да сезімдер қабілеттері арқылы қол жеткізіледі; 2) ұтымды қабылдау – ақыл, ой арқылы қабылданатын таным, пайымдау арқылы пайда болады; және 3) рухани қабылдау – түйсік, ақыл мен шабыт арқылы және ол жүрек арқылы қабылданады. Демек, ислам танымдығы батыстық әріптесінен айырмашылығы тек адамның тәжірибесіне ғана негізделген емес, сонымен қатар ол ақылға ғана тәуелді емес.

Аксиологіяның, яғни Құндылықтандырудың өзектілігі

Аксиологія («*аксиологія*» (көне гректің *ἀξία* «құн» + *λόγος* «сөз», «ілім» деген сөзінен шыққан) – құндылықтар теориясы, пәлсапаның бір саласы. Аксиологія құндылықтардың табиғатына, олардың шындықтағы орны мен құндылықтар әлемінің құрылымына, яғни әртүрлі құндылықтардың бір-бірімен, әлеуметтік және мәдени себепшарттармен және жеке тұлғаның құрылымымен байланысына қатысты мәселелерді зерттейді. Алғаш рет құндылықтар мәселесін Сократ көтерді, ол оны өз пәлсапасының орталық нүктесіне айналдырды және оны ненің жақсы екендігі туралы мәселе ретінде тұжырымдады. Жақсылық – іске асырылған құндылық – пайдалылық. Яғни, құндылық пен пайда бір тиынның екі жағы), яғни құндылықтандыру – бұл адами құндылықтар туралы ғылым және ол әдепнама мен әсемдікпен айналысады. Әдепнама ненің жақсы, ненің жаман екендігіне қатысты. Батыс зайырлы биоәдепнамасында құндылықтар жеке немесе ұжымдық болсын, тек адамның қызығушылығы

ретінде қарастырылады. Сыртқы әлем оларға немқұрайлы қарайды. Бір адамға тән-дәлелімді айырмашылық бар. Батыс зайырлы биоәдепнамасы құндылықтарды адамның бақылаулары мен тәжірибелеріне қатысты болатын құбылыстар ретінде қарастырады. Сонымен қатар, құндылықтардың табиғаттан тыс шығу тегі жоқ және олар ешқашан трансцендентальды болмыстың еркі арқылы сақталмайды және іске асырылмайды.

Керісінше, ислам әдепнамасы Құранда, пайғамбарлық дәстүрде және адамның ойлауында анықталған қағидаларға сәйкес әдепнамалық тұрғыдан жақсы мен жаманның құнды және айқын құндылығын ұсынады. Бұл қағидалар тікелей ашылған білімнен алынады. Исламдық қағидаларды қолдана отырып, адамның іс-әрекетінің құқықтық мәні келесідей жіктеледі: а) *мубах* (араб тілінде: *مباح*) – міндетті, мақтауға тұрарлық, жиіркенішті немесе тыйым салынған деп көрсетілмеген әрбір әрекет; ә) *мустахаб* (араб тілінде: *مُسْتَحَبَّ*) – мақтауға тұрарлық/ ұсынылған, бірақ соған қарамастан міндетті емес нәрсе; б) *фард*, немесе фарз (араб тілінде: *فرض*) – міндетті болып табылатын; в) *макрух* (араб тілінде: *مكروه*) – жиіркенішті және көңіліз деп саналатын, бірақ тыйым салынбаған нәрсе; және г) *харам* (араб тілінде: *حرام*) – мұсылман үшін мүлдем заңсыз және тыйым салынған әрекеттер.

Бесінші тарау

Жасанды ұрықтандыру және батыстық зайырлы және исламдық биоәдепнама: салыстырмалы талдау

Жасанды ұрықтандыру (ЖҰ) – бұл ұрық әйелдің жыныс жолында, әйелдің қынабына жыныстық шәуеттің шығуыны болдырмайтын тетіктік әдістермен орналастырылатын әдіс.¹⁶ Жасанды ұрықтандыруға қатысты үш негізгі мәселе бар: (а) жасанды ұрық – жыныстық қатынаста емес, тетіктік әдістермен әйелдердің ұрпақты болу жолына орналастырылады; б) еркек әйелдің қынапшасына шәуеттің шығуы жасамайды; және (с) шәует жасушаны немесе енуызды (еректің жыныстық жасушасын) әйелдің ұрпақты болу жолына құралмен орналастырылуы керек.

Жосықта қолданылатын шәует жасушаларыдың немесе енуыздардың (еркектің жыныстық жасушаларының) көзіне байланысты жасанды ұрықтандырудың (ЖҰ-дың) екі түрі бар: гомологты, яғни ұқсастық жасанды ұрықтандыру (ГЖҰ) және гомологты, яғни ұқсастық / донорлық жасанды ұрықтандыру (ГДЖҰ). ГЖҰ-да ұрық еркек серіктестен жиналады. Үдерістің атауы әдетте ГЖҰ деп қысқартылады және ‘Г’ көбінесе «күйеу» дегенді білдіреді. Алайда ер серіктес заңды күйеуді білдірмейді. Яғни, заңды жосық бұл рәсімде қатаң талап болып табылмайды. Керісінше, ер серіктес тек күйеудің атқарымдық баламасы болуы керек.¹⁷ ГДЖҰ «күйеуінен» басқа донордан алынған ұрықты пайдаланады. Бұл мәселе «күйеудің» қайтымсыз ұрпақсыздығының бірі болған кезде қолданылады. ГДЖҰ еркек ұрық шығара алмайтын немесе аз мөлшерде ұрық бере алатын ғана болса ұсынылады.

Шариғатта ЖҰ келесі жағдайларда қабылданады: (а) ол заңды некеде тұрған жұп арасында болуы керек; және (б) ол ажырасқаннан кейін жарамсыз. Исламда жыныстық қатынас тек ерлі-зайыптылардың арасында болуы мүмкін екендігі себепті, Еуропалық (*Фатуха*, араб тілінде: *فتوى*) Пәтуа және Зерттеулер Кеңесі: «Егер әйел ажыраспаса немесе күйеуі қайтыс болмаса, ұрықтандыру үшін күйеуінің ұрығын қолдануға рұқсат етіледі» дейді.¹⁸ Алайда, әйелдің жатырына енгізілген шәует жасушалары немесе енуыздар (еркектің жыныстық жасушалары) ерінікі екендігіне толық кепілдік болу керек. Донор жұмыртқасын немесе донор ұрығын пайдалануға ислам дінінде тыйым салынған, өйткені бұл иманның жоғары дәрежеде қорғалатын қыры болып саналады. Бұл тәжірибе зинақорлыққа ұқсас деп саналады.

Батыс зайырлы мәнмәтінінде жасанды зиятқа қатысты әдепнамалық мәселелердің көпшілігі ГЖҰ емес, ГДЖҰ ға қатысты. Осылайша, өлімнен кейінгі ұрықты алудан басқа, ақылақтық пікірталастардың көпшілігі ГДЖҰ-ға, демек, донорлар мәселесіне қатысты. Ғалымдардың көпшілігі мастурбацияны («*мастурбация*») (латын тіліндегі *manus* – «қол» зат есімінен + латын тіліндегі *turbare* етістігінен, *turbatus* – «қозу», «мазалау», «көбіктендіру») – жеке адамның өзінің немесе

серіктесінің жыныстық мүшелерін немесе қоздыру аймақтарын қоздыру арқылы жыныстық қажеттіліктерін қанағаттандыру түрі (серіктестер бір-бірін ынталандыратын өзара «*мастурбация*» деп аталады, соңғысы үшін дұрысырақ арнайы «петтинг» деген атауы бар). Сондай-ақ онанизм (Ескі өсиет Онан кейіпкерінен кейін шыққан атау), «*мастурбация*», «малакія» атаулары белгілі) *харам*¹⁹ деп жариялады, бірақ жасанды зият мәнмәтінінде *мастурбация* заңды некеде тұрған жұптар арасында жасанды зиятты жасушалар үшін ұрық (шәует жасушалары немесе енуыздар (еректің жыныстық жасушалары) жинауға бағытталған болса, рұқсат етіледі.

Батыстың зайырлы пәлсапа мәнмәтінінде ГДЖҰ ды қолдану туралы әдепнамалық пікір екі түрлі. Бұл әдепнамалық өлшемде оң және теріс болып табылады. ГДЖҰ бала асырап алудың баламалы нұсқасынан гөрі белгілі бір жансезімдік артықшылықтар ұсынады деп тұжырымдалады, өйткені ерлі-зайыптылар жүктіліктен бастап босану тәжірибесімен және баланың өмірінің алғашқы күндерімен бөлісе алады. Исламдық тұрғыдан түсіндірілген, егер ГДЖҰ заң бойынша жазаланатын қылмыс болмаса да, ол ақылақтық тұрғыдан қате және тыйым салынған.

Батыс зайырлы биоәдепнамасында әдепнама ғалымдары ГДЖҰ-мен байланысты іріктемелі өсіру қаупіне алаңдайды. Ата-аналардың қалауына жауап ретінде дәрігерлер мен емханалар ананы «кемелді» баланы құру үшін данышпан, келбетті, шәует жасушаларымен немесе енуыздармен (еректің жыныстық жасушаларымен) сәйкестендіруге тырысуы мүмкін. Мұның қараңғы астары әлемді басқаратын шебер нәсіл құру *евгеника* («*евгеника*» (ежелгі грек сын есімінен *εὐγενής* – «жақсы мейірімді текті», «асыл») – адамға қатысты сұрыптау ілімі, сондай-ақ оның тұқым қуалаушылық қасиеттерін жақсарту жолдары. Ілім адам тұқым қорындағы азғындау құбылыстарымен күресуге шақырылды. Евгениканы жақтаушылар евгениктер деп аталады) қозғалысына қатысты. Осы және басқа әдепнамалық қиындықтарды айналып өту үшін кейде бала асырап алу бедеулікке қарсы ГДЖҰ-дан гөрі жақсы шешім болады деп сендіреді.

Сондай-ақ әдепнамалық сұрақ жалғызбасты әйелдер, үйленбеген гетерожыныстық («гетерожыныстық») (ежелгі грек тіліндегі *ἑτερος* сын есімінен – «басқа» және латын тіліндегі *sexus* – «жыныс» зат есімінен) – әсершіл, арманшыл (платоникалық), эротикалық (сезімдік) немесе қарама-қарсы жыныстағы адамдарға жыныстық тартымдылық, жыныстық қызығушылық, қарсы жынысты және оларға эротикалық (сезімдік) назар аудару; қарама-қарсы жыныстың нысанына эротикалық (сезімдік) бағдарлау; қарама-қарсы жыныстағы жыныстық серіктестерге артықшылық беру, адамның жыныстық тартымдылығын қарама-қарсы жыныстағы адамдарға бағдарлау. «Гетерожыныстық» арнайы сөзі әдетте адамдарға қолданылады, бірақ гетерожыныстық мінез-құлық барлық сүт қоректілерде және басқа жануарларда байқалады, өйткені ол жыныстық көбею үшін қажет. Сөздің тар мағынасында «гетерожыныстық» арнайы сөзі жыныстық бағдарлардың біріне сілтеме жасау үшін қолданылады) жұптар немесе бір жынысты ерлі-зайыптылардың ГДЖҰ-ға қол жеткізе алуы керек пе, жоқ па деген сұрақ туындайды. Батыс зайырлы биоәдепшілері ГДЖҰ-ды қолданған, үйленбеген әйелмен әдепнамалық мәселе туындатпауы мүмкін. Ағзадан тыс ұрықтандыруға, қолдан ұрықтандыруға немесе бала асырап алуға гоможыныстық қатынасқа немесе жалғызбасты адамдарға үміткер болуға рұқсат бермеу мұндай адамдарды өмірдегі маңызды рөлдердің біріне жарамсыз деп белгілеу болып табылады. Гоможыныстыларды немесе жалғызбасты ата-аналарды жаман ата-аналар деп ойлауға негіз жоқ. Алайда, ислам әдепнамасы гоможыныстылардың көмекші көбею құқығына қатысты қарама-қайшы көзқарасты анық ұстанады.

Өлімнен кейінгі тұжырымдама көптеген күрделі әдепнамалық және әлеуметтік мәселелерді көтереді. Әйелге қайтыс болған серіктесінің шәует жасушалары немесе енуыздары (еркектің жыныстық жасушалары) арқылы жүкті болуға көмектесу туралы шешім өлімге дейін өз еркімен мұздатылған немесе қайтыс болғаннан кейін алынған болса да, болашақ нәрестенің әл-ауқатын ескеру керек. Әртүрлі үкіметтерде әртүрлі заңдар бар, сондықтан батыстық пәлсапалық ойлауда өлімнен кейінгі ұрықты алуды қабылдауға қатысты пікірлердің айырмашылығы бар. Керісін-

ше, ислам әдепнамасында өлімнен кейінгі ұрықты алуға қатысты теріс көзқарас қалыптасқан. Исламдық әдепнама шеңберінде неке ерлі-зайыптылар арасындағы заңды келісім ретінде қарастырылады, ажырасқаннан немесе қайтыс болғаннан кейін жарамсыз болып қалады. Сондықтан қайтыс болған күйеуі келісім берген болса да, бала тудыру үшін өлгеннен кейін ұрықты алу, неке шартын бұзу және ақылақтық-құқықтық тұрғыдан әдепнамаға қайшы келеді.

Алтыншы тарау

In vitro-ұрықтандыру: Батыс зайырлы және исламдық биоәдепнаманың болашақ көріністері

In vitro латын тілінен аударғанда «әйнектегі» деген мағынаны білдіреді. Эмбриологияда, яғни биологияның ұрықтың дамуын зерттейтін саласында ол «жатырда» деген кереғарлық айырмашылығы қолданылады. Әдетте, адамның ұрықтануы жатырда, қатаң түрде жатыр түтіктерінде жүреді. АТҰ – бұл ұрықтандыру, бұл әйел денесінен тыс жерде шыны түтікте жасанды түрде жасалады.²⁰ АТҰ-ды жасаудың негізгі себебі – бұл қалыпты жүктілікке қабілеті жеткіліксіз, денсаулығы нашар, зақымдалған немесе бітелген түтіктерді айналып өту. Егер әйелдің жатыр түтіктері бітеліп қалса, жұмыртқа жатырға бара алмайды. Шын мәнінде, АТҰ-дың мақсаты мықынның жұмысын шәует жасушаларды немесе енуыздарды (еркектің жыныстық жасушаларды) *in vitro* жұмыртқаға тигізу арқылы ауыстыру, содан кейін ұрықты жатырға жіберу болып табылады. Шәует жасушалардың немесе енуыздардың (еркектің жыныстық жасушалардың) саны, қозғалысы немесе құрылымы қалыптан тыс деп саналғанда, еркектердің бедеулігі АТҰ себепшарты бола алады.

АТҰ әдепнамасы: исламдық биоәдепнама болашақ көріністері

Мақасид Әш-Шәри'а бізге исламдық көзқарасты түсіну үшін нұсқаулық береді. Ұрпақты болу мен ұрпақты сақтау қажеттілігі тұрғысынан (*Хифз Ән-Нәсл* (ұрпақты қорғау, араб тілінде: *حفظ النسل*) исламдық биоәдепнама АТҰ -ға оң көзқараспен қарайды, егер бұл заңды түрде некеге

тұрса. Ислам Конференциясы Ұйымының (ИКҰ) қарарына сәйкес, барлық сақтық шараларын қолдану қажет болған жағдайда, келесі әдістерге рұқсат етіледі: 1) әйелдің ағзадан тыс ұрықтандыруы, күйеуінің ұрығы арқылы ұрық жұмыртқасы және ұрықтанған жұмыртқаны дәл осы әйелдің жатырына орналастыру; және 2) *in vitro* ұрықтандыру (*in vitro* тіркесі («*in vitro*»; латын тілінен аударғанда – «әйнектегі» деген мағынаны білдіреді) – ғылыми тәжірибелер «түтікте» – жасанды жағдайда, денеден тыс немесе табиғи ортада жүргізілген кездегі ғылыми тәжірибелер жүргізудің арнайы сөзі мен әдістемесі), яғни шыны түтіктегі ұрықтандыру үшін күйеуінің ұрығын алып, оны әйелінің жатырына немесе тиісті жерге енгізу арқылы сырттан ұрықтандыру.²¹ Шәует жасушалары немесе енуыздар (еркектің жыныстық жасушалары) мен ұрықтанған аналық жасушаны мұздату мен сақтаудың еш қателігі жоқ. а) донорлар ұрығының басқа донорлармен араласып кетуіне жол бермеу үшін байыпты қадамдар жасалады және ә) ұрық тек донордың өз әйеліне сіндіру үшін қолданылады (жұбайының келісімімен).

Ұрпақты сақтау қажеттілігі тұрғысынан ұрпақты қорғау тұрғысынан (*Хифз Ән-Нәсл* (ұрпақты қорғау, араб тілінде: *حفظ النسل*) исламда донорлық шәует жасушалары немесе енуыздар (еркектің жыныстық жасушалары) көмегімен АТҰ-ға (Ағзадан Тыс Ұрықтандыруға) мен емдеуге мүлдем тыйым салынған. Балаларды тек ерлі-зайыптылардың одағы арқылы ойластыруға болады. Қорытындылай келе, АТҰ келесі шарттарды сақтауы керек: 1) ерлі-зайыптыларға тек некеде тұрған кезде ғана емделуге қатысуы рұқсат. 2) Шәует жасушалары немесе енуыздар (еркектің жыныстық жасушалары) мен аналық жасушалардың қосылуы күйеуі қайтыс болғаннан кейін немесе ажырасқаннан кейін болмауы керек. 3) Шәует жасушалары немесе енуыздар (еркектің жыныстық жасушалары) мен аналық жасушалардың бірігуі тек неке шарты шеңберінде болуы керек. 4) Бөтен ұрықты қолдануға егуге тыйым салынады. 5) Ажырасқан әйелге бұрынғы күйеуінің ұрықтанған аналық жасушасын (ұрықын, яғни ұрығын) алуға жол берілмейді. 6) Жесір әйелге күйеуі қайтыс болғаннан кейін ұрық алуға болмайды. 7) Әйел күйеуінің қатып қалған ұрығын екеуі тірі болғанда ғана қолдана алады. 8) Некеге дейін

мұздатылған шәует жасушаларды немесе енуыздарды (еректің жыныстық жасушаларын) қолдануға жол берілмейді.

Тіршілікті қорғауға қатысты (*Хифз Ән-Нәфс*, араб тілінде: *حفظ النفس*) исламдық әдепнамада өмірді бұзатын және табиғи тәртіпте бейберекеттік тудыратын кез-келген нәрсеге тыйым салынады. Зерттеуге қатысты ұрықдар, яғни ұрықтар шығаруға тыйым салынуы керек. Адам ұрықдарын, яғни ұрықтарын зерттеу мақсатында ғана құру біздің келісімімізді қанағаттандырмайды. Алайда, ислам әдепнамасы артық ұрықтанған жұмыртқаны жоюда ешқандай мәселе таппайды. Бұл түсік емес, өйткені түсікіштегі ұрықтанған жұмыртқаны имплантациядан кейін ғана жою, ал екіншіден түсік зертханалық ыдыста немесе шыны түтікте емес, әйел денесінде болады. АТҰ қарарында қосымша ұрықтанған ұрық жұмыртқасы болған жағдайда, оның өмірі табиғи аяқталғанға дейін медициналық көмексіз қалдыру керек.²² Бұдан әрі ұрықдарды зерттеу мақсатында қолдануға болады, өйткені артық ұрықтандырылған ұрықдарды қолдану арқылы зерттеу адамзат үшін пайда әкелуі мүмкін, бұл ижтиһад (араб тілінде: *الاجتهاد*) қағидаттарына негізделген, *маслях мурсаля*. (қоғамдық мүдделерді ескеру, араб тілінде: *مصلحة مرسلة*)

Ақыл-ойды қорғауға қатысты (*Хифз Әл-Ақль*, араб тілінде: *حفظ العقل*), АТҰ жансезімдік қанағаттану талаптарын орындауы керек. Осылайша, егер АТҰ олардың жансезімдік қанағаттануына әкелсе, неге жұптар оны жасамауы керек? Байлықты қорғауға қатысты (*Хифз Әл-Мәл*, араб тілінде: *حفظ المال*), АТҰ емдеуді қалайтын ерлі-зайыптылар болашақта қандай да бір жағымсыз жағдайларға тап болмас үшін қаржыларын есепке алуы керек. Сенімді қорғауға қатысты (*Хифз Әд-Дин*, араб тілінде: *حفظ الدين*), мұндай жосық арқылы ешқандай жанжал болмауы керек.

АТҰ (Ағзадан Тыс Ұрықтандыру) әдепнамасы: исламдық биоәдепнама болашақ көріністері

Болашақ көріністе бір-бірімен қабаттасу болғанымен, батыстық зайырлы биоәдепнама мен исламдық биоәдепнама АТҰ-ға қарағанда айтарлықтай ерекшеленеді. Мысалы, батыстық зайырлы биоәдепнама АТҰ-да донор-

лық шәует жасушалары немесе енуыздар (еркектің жыныстық жасушалары) мен жұмыртқалардың қолданылуын растау туралы пікірталас жасайды; Исламдық биоәдепнама, ең алдымен, тектілік мәселесіне қатысты. Батыстың зайырлы биоәдепнамасы лесбиянкаларға ұрпақ өрбіту дәрі-дәрмек алуға құқық беруді көздейді; исламдық биоәдепнама мұны жоққа шығарады, сонымен бірге жалғызбасты әйелдерге ұрпақ өрбіту медицинада көмек көрсетуге тыйым салады. Жоғарыда айтылғандай, ислам ажырасқаннан кейін шәует жасушалары немесе енуыздар (еркектің жыныстық жасушалары) мен аналық жасушаларды қолдануға тыйым салады, ал батыстық зайырлы биоәдепнама бұған тыйым салмайды. Батыс зайырлы биоәдепнамасы заңды некеге тұрған ерлі-зайыптылардың біреуі қайтыс болғаннан кейін шәует жасушалары немесе енуыздар (еркектің жыныстық жасушалары) немесе ұрық жұмыртқаларын қолдануды қайшылықты деп санайды, ал исламда бұған тыйым салынған. Исламдық биоәдепнама қоғам мен адамдардың қарым-қатынасы үшін ең үлкен әл-ауқат пен тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін донорлық шәует жасушалары немесе енуыздар (еркектің жыныстық жасушалары) мен донор жұмыртқаларын пайдалануға тыйым салады. Ұрықтық сабақтарды зерттеу батыстың зайырлы биоәдепнамасы үшін қайшылықты болып табылады, ал исламдық биоәдепнама бойынша оған қосалқы ұрықтармен рұқсат етіледі.

Исламдық биоәдепнама уақытша және түпкілікті жақсылыққа бағытталған болса, батыстық зайырлы биоәдепнама айқын жақсылыққа баса назар аударады. Ислам тұрғысынан ГЖҰ жақсылықтың тар ұғым емес екенін болжайды; жақсылықтың онтологиясы бәрін қамтитын сипатқа ие. АТҰ туралы исламдық биоәдепнамалық идеялар серпінді және бағытталған, олар адам өміріне үлкен мән береді, отбасылық адалдықты сақтайды және ұзақ мерзімді жақсылық әрқашан қоғам мен оның мүшелерінің әл-ауқаты мен тұрақтылығына деген тілектерді уақытша қанағаттандырудан гөрі басым болатындығын дәлелдейді. Мақсаттар қаражаты ақтамайды.

Жетінші тарау

Ауыстырушы аналық: Батыс зайырлы және исламдық биоәдепнама болашақ көріністері

Ауыстырушы сөзі латынша *surrogatus* сөзінен шыққан және сөзбе-сөз «ауыстыру» деген мағынаны білдіреді. Ұрпақ өрбіту тұрғысынан бұл жай ғана басқа бала көтеретін әйелге қатысты. Ауыстырушы ана тұжырымдамасы іс жүзінде қолдан ұрықтандырудың (ҚҰ) және ағзадан тыс ұрықтандырудың (АТҰ) қосымша өнімі болып табылады. Ауыстырушы ана болу кезінде әйел жүктілік кезінде нәрестені құрсағында көтереді және босанғаннан кейін баланы басқа адамға тапсырады, сол кезде ол бала немесе оның отбасы алдындағы барлық жауапкершіліктерден босатылады. Ауыстырушы ана болу екі түрге бөлінеді, тектіліктік және жүктіліктік ауыстырушы ана. Тектіліктік ауыстырушыны аналықта ауыстырушы жұмыртқасы донор шәует жасушаларымен немесе енуыздармен (еректің жыныстық жасушаларымен) (баланың әкесі) қолдан ұрықтандырылады. Керісінше, жүктіліктік ауыстырушысы аналықта әйелдің жұмыртқасы *in vitro* жағдайында еректің шәует жасушаларымен немесе енуыздармен (еректің жыныстық жасушаларымен) ұрықтандырылып, жатыры ұрық туылғанға дейін басқа әйелдің жатырына ауыстырылып салынады.

Исламдық биоәдепнама бұл тәжірибеге оң көзқараспен қарай алмайды, өйткені ауыстырушы ана болу үшін шетелдік құрамдас бөлікті – донорлық ұрықты әйелдің құрсағында қолданудың айқын түрі болып табылады. Тектіліктік ауыстырушылық жағдай неғұрлым маңызды және қиын, себебі бұл жерде әйел тек ұрықты көтеріп қана қоймай, жұмыртқасын да береді. Шарифаттың, яғни Заңның Мақсаттары (*Мақасид Әш-Шәри'аның*, араб тілінде: *مقاصد الشريعة*) негізгі мақсаты – текті (*Хифз Ән-Нәсл* (ұрпақты қорғау, араб тілінде: *حفظ النسل*) немесе ұрпақты қорғау. Ауыстырушы ана болу екі ананың арасындағы күреске әкелуі мүмкін: нағыз ана кім, жұмыртқа беруші ме, әлде жатырды беруші ме? Егер ішін жалға берсе, баланың әкесімен заңды некелік байланысы болмаса немесе онымен тектіліктік байланыс болмаса, ауыстырушы ана қалай шынайы ана бола

алады? Сол сияқты, ұрық жұмыртқасының доноры Құранда айтылғандай оны көтермегенде, балаға қалай толықтай талап қоя алады? «...Олардың аналары өздерін тапқандар ғана». (58:2)

Әдетте, Батыстың зайырлы және исламдық тәсілдері ана мен баланың әл-ауқатына қатысты және қоғамның игілігін басты мақсат етіп қояды. Соған қарамастан, айқын айырмашылықтар бар. Ислам әдепнамасы алдымен әйел құрсағының ішкі құндылығын анықтайды, содан кейін оны сыртқы негізде жалға алудың ақылақтық құндылығын ақтайды. Ислам әдепнамасы ауыстырушыны теріс бағалайды, өйткені ол ұрпақты қорғай алмайды, қанауға ашық және сол арқылы қоғамға енетін көптеген зиянды тәжірибелерге қауіп төндіреді. Батыс зайырлы пәлсапашылары ауыстырушыны жақсырақ отбасылық байланыстарға апарудың орнына жосық оған қауіп төндіреді деген ойға сүйене отырып сынайды. Болашақта әлеуметтік салдары болуы мүмкін; асырап алушы ерлі-зайыптылар ажырасуы мүмкін, бұл жағдайда бала асырап алушы ананың нәрестемен байланысы болмайды, бірақ әкесі болады.

Сонымен қатар, кейбіреулер ауыстырушы ана болуды саудалық ана болу (СА) немесе келісімді «нәресте келісім-шарттары» деп атайды, өйткені көбею саудалық іске айналды. Балаға ауыстырушы ана арқылы өзінің туу туралы білуге дайын болмауы мүмкін жансезімдік қауіпі бар. Исламдық биоәдепнама баланың қызығушылығы мен оны тауар ретінде пайдаланылатындығын көріп қана қоймай, сонымен қатар әйелдің жатырының абыройын қорғайды.

Батыстың пәлсапалық жүйесінде ауыстырушы анаға қатысты тұрақты және біркелкі көзқарас жоқ, бұған көбінесе әртүрлі пәлсапалық көзқарастар мен ақылақтың салыстырмалы ықтиярлы көзқарастары байланысты. Ауыстырушы ана болу, әсіресе Батыста танымал болып келе жатқаны анық. Батыстың зайырлы биоәдепнамасы бұл тәжірибенің ақылақтық құндылығын бағалау үшін әртүрлі дәлелдер мен қарсы дәлелдер келтіреді (негізінен адамның қадір-қасиеті, балаға әсері, ауыстырушыға әсері, ауыстырушылардың қаржылық себептері, өзін-өзі ұнатпау себеп-

тері) исламдық биоәдепнама шарифаттың бес мақсатына сәйкес тәжірибелері жоққа шығарады. Негізгі мәселелер – зинақорлық, отбасылық мұра, бір-біріне үйленбейтін туысқан бауырларымен жақынымен жыныстық жанасу болу мүмкіндігі және т.б мәселелер. Жалпы алғанда, ауыстырушы әйелдің зияны оның пайдасынан гөрі басымырақ.

Сегізінші тарау

Адамды клондау: Батыс зайырлы және исламдық биоәдепнама болашақ көріністері

Клондау («клондау») (ежелгі гректің *κλών* «бұтақ», «өркен», «ұрпақ» деген сөзінен шыққан) биологияда жыныссыз (оның ішінде вегетативтік, яғни ағзаның өсіп-өнуі) көбею немесе партеногенез арқылы бірнеше генетикалық, яғни тектілік бірдей ағзалардың табиғи жолмен пайда болуы немесе өндірілуі. Осы мағынадағы «клондау» арнайы сөзі көп жасушалы ағзалардың жасушаларына қатысты жиі қолданылады. Клондау тұқым қуалайтын молекулалардың бірнеше бірдей көшірмелерін алу (молекулалық клондау) деп те аталады. Ақырында, клондау ағзалардың, жасушалардың немесе молекулалардың клондарын жасанды түрде алу үшін қолданылатын биотехнологиялық әдістер деп те аталады. Генетикалық, яғни тектілік жағынан бірдей ағзалар немесе жасушалар тобы клон болып табылады. Адамды клондауға тыйым салынады. Клондау сәтсіздігінің жоғары пайызы туралы алаңдаушылық туындайды, бұл клондалған адамдардың төмендігіне әкелуі мүмкін (мысалы, бластуляция кезінде ұрықтың дамуы) ежелгі гректің *κλών* «бұтақ» деген мағынаны білдіретін (грек тілінде: *κλών*, ал латын транскрипциясында: *'klon'* сөзінен шыққан. 1996-шы жылы Долли атты қой сәтті клондалған кезде, әлемдік қызығушылық пен кеңінен бас тарту аспандады.

Клондау дегеніміз – ата-анасымен бірдей тектілікті құрамы бар жануар немесе адамды шығару үдерісі. Тәндік жасуша түйіндік тасымалдау техникасы (ТЖЯТТ) клондаудың негізі болып табылады. ТЖЯТТ-да тәндік жасушаның түйіні белгілі бір жағдайларда энуклирленген

жұмыртқа жасушасына (өзінің түйіні жойылған) ауысады. Сосын тәндік түйін жұмыртқа цитоплазмалық («цитоплазма» (грек сөзінен *κύτος* – «жасуша» және *πλάσμα* – мұнда «құрамында») – плазмалық жарғақшамен шектелген, түйін мен вакуольден («вакуоль») (латын тіліндегі *vacuus* сын есімінен – «бос» деген мағынаны білдіреді) – өсімдік жасушасының орталық бөлігіндегі үлкен бір жарғақшақты органелла (жануарлар мен саңырауқұлақ жасушаларында да кездеседі, бірақ олардың вакуольдерінің мөлшері әлдеқайда кіші), жасушамен толтырылған шырын; кейбір эукариоттық жасушаларда кездеседі. Вакуольді қоршап тұрған жарғақша «тонопласт» деп аталады, ал вакуольдің ішіндегісі жасуша шырыны. Жасуша шырыны судан және онда еріген заттардан, сонымен қатар моносахаридтерден, дисахаридтерден, таниндерден, көмірсулардан, бейорганикалық заттардан (нитраттар, фосфаттар, хлоридтер және т.б.) және органикалық қышқылдардан тұрады. Осмотық қысымды реттейтін және ағзадан ыдырау өнімдерін шығаруға қызмет ететін ас қорыту және жиырылғыш (пульсациялық) вакуольдер бар) басқа жасушаның жартылай сұйық құрамы, оның ішкі ортасы. Құрамына гиалоплазма – цитоплазманың негізгі мөлдір заты, ондағы міндетті жасушалық құрауыштар– органеллалар, сонымен қатар әртүрлі тұрақты емес құрылымдар – қосындылар жатады. Кейде цитоплазманы тек гиалоплазма деп түсінеді) себепшарттары арқылы қайта бағдарламаланып, ұрықтанған жұмыртқаға айналады (зигота түйіні). Ұрпақ өрбіту клондау ұрық ұрыққа айналатын жатырға ауыстырып салынған ТЖЯТТ-нан алынған ұрық көпіршігі пайда болады.

Көмекші ұрпақ өрбіту медицинаның қолданыстағы әдістері жоғары жетістіктерге ие емес және балалы болғысы келетін ерлі-зайыптылар теориялық тұрғыдан клондау әдісіне көшуі мүмкін. Мысалы, адамды клондау ерлердің бедеулігі мәселесін шеше алады: егер күйеудің ұрығы өміршең болмаса, онда ол жалпы жыныс жасушаларының жетіспеушілігін көрсете алады, бұл жағдайда әйелі басқа еркекке тұрмысқа шығу арқылы әкесімен тектіліктік байланысты баланы ғана жүктей алады. Клондау әдістемесін қолдану арқылы күйеу денесінің кез-келген бөлігінен алынған жасушадан алынған ДНҚ-ны әйелінің жұмыртқасымен

біріктірілген жасуша түйінімен қамтамасыз ете алады. Алынған ұрық-ды, яғни ұрықты босанғанға дейін әйелдің жатырына салуға болады. Клондау кезінде ерлердің бедеулігі мәселе тудырмайды, өйткені шәует жасушалары немесе енуыздар (еректің жыныстық жасушалары) қажеттілігі жойылады. Оның үстіне, бұл жағдайда жұбайы донордың бейесімді ұрығына сүйенудің қажеті жоқ. Шындығында, бала 100 пайыз тектіліктік болар еді.

Клондау әйелдердің бедеулігін де шешеді. Бұл екі түрлі болуы мүмкін: аналық бездің немесе жатырдың мәселесі. Әйел тиімді ұрық жұмыртқасын шығара алмауы мүмкін немесе жатыры болмауы мүмкін, жатыр қатерлі ісікке немесе кез-келген басқа ауруға шалдығуы немесе жатыры пайдалануға дайын болмауы мүмкін, ол басқа әйелдің жұмыртқасын күйеуінің ДНҚ-мен біріктіру үшін қолдана алады. Ұрықты жүктілік мерзіміне дейін жүктілікке жіберуге болады және ол баланы дүниеге әкелуі мүмкін. Шын мәнінде, бала еркектердің қатысуынсыз болуы мүмкін. Адамды клондау балалардың тектіліктік ынталандырылған аурулармен туылу қаупінен сақтайды. Клондау ауыстырушы донорын табу мәселесін шешеді. Ерекше және таңқаларлық жағдайларға тереңірек үңілсек, олардың өлім төсегінде жатқан адамды клондау мүмкін, бұл жағдайда жақындары қайтқан адамның дәл көшірмесі болады. Мүмкін, балалардан айырылу азабын алдын-ала шешуге болады: балалардың тектіліктік егіздерін құру үшін ұрықталған клондарды мұздатуға болады.

Исламдық биоәдепнама және адамды клондау

Ұрпақтарды алудың заңды тәсілі – заңды некеде тұрған ерлі-зайыптылардың шәует жасушалары немесе енуыздар (еректің жыныстық жасушалары) мен жұмыртқа жасушаларының дұрыс бірігуі. Мұнда бала әкесінің де, анасының да гендерін алып жүреді. Адамды клондау керісінше бір жасуша түзуге мүмкіндік береді. Ислам ғалымдарының көпшілігі келесі себептер бойынша адамды клондауды *харам* (тыйым салынған, араб тілінде: *حرام*) деп санайды:

- а) Бұл шарифат бекіткен көбеюдің негізгі тұжырымдамасын бұзады, бұл заңды түрде некеде шәует жасушалары немесе енуыздар (ер-кектің жыныстық жасушалары) мен аналық жасушалардың бірігуі.
- б) Бұл жағымсыз әсерлерге әкеледі, негізінен тұқымның, отбасылық қатынастардың, әлеуметтік құрылымның бұзылуы мен ластануы және тұқымға тәуелді көптеген шарифат қағидаларының бұзылуы.
- в) Туылғаннан кейін көп ұзамай немесе кейінірек өмірде клондалған адамдардың қалыпты болатындығына кепілдік жоқ.²³

Адамды клондау: Батыс зайырлы және исламдық биоәдепнамалық болашақ көріністер

Батыстық көзқарастар өте маңызды және адамдарды клондауды қолдай отырып екіге бөлінеді. Кейбір сыншылар клондау технологиясының күрделі қатынастарына алаңдайды. Басқалары клондау жақсы отбасылық қатынастар мен отбасылық келісімге қауіп төндіреді деп санайды. Исламдық биоәдепнама бұған қатысты қарсы ұстанымда. Батыс зайырлы биоәдепнамасы бойынша адам жантануы адамды клондауды қолдай алмайды. Кез-келген адам, әрине, өзінің шығу тегі мен тарихына алаңдайды. Дегенмен, басқалары адамды клондауды жеке бірегейлікті бұзу қаупі үшін сынға алуға болмайды деп санайды. Кейбіреулер клондалған адамның адам емес, нысан ретінде қабылданатынын айтады. Басқаша айтқанда, адамды клондау арқылы адамның құндылығы төмендейді, өйткені бұл жағдайда адам өндірілуі мүмкін. Басқалары болмыстың қадір-қасиеті оны қалай көбейтуге емес, адамның табиғатына байланысты дейді. Исламдық биоәдепнама адамды клондауды Құранда айтылғандай заттарды жұпта құру үлгісіне сәйкес келмейді деп санайды. (мысалы, 51:49) «Зиян келтірме» – бұл батыстық биоәдепнаманың маңызды қағидасы. Сыншылар адамды клондау осы қағиданы қанағаттандыра ала ма деген күдік тудырады. Қорыта айтқанда, батыстық зайырлы биоәдепнама әлі күнге дейін адам клондау технологиясының әртүрлі әдепнамалары мен ережелерін зерттеп, оның әдепнамалық рұқсат етілуіне қатысты қандай да бір нақты шешім шығармас бұрын талқылап жатыр. Екінші жағынан, бұл әдістің исламдық биоәдепнамада рұқсат етілуі туралы талас туындағанымен, ғалымдардың көпшілігі әлі күнге дейін қарсы пікір айтады.

Тоғызыншы тарау

Көмекші ұрпақ орбітушілік технологияға (КҰӨТ) қатысты батыстық зайырлы және исламдық биоәдепнама болашақ көріністері: Жалпы салыстыру

Бұл тарауда батыстың зайырлы және исламдық әдепнамалық көзқарастары бойынша КҰӨТ-ны олардың пәлсапалық өзгеруіне шоғырландырылған салыстырмалы түрде зерттеу қарастырылған.

Биоәдепнама, мейлі исламдық болсын, батыстық болсын, негізінен әдепнамаға байланысты, сондықтан екі көзқарас та өмір мен өлім мәселелерін шешуде кейбір әдепнамалық нұсқауларды ұстануға келіседі. Олардың арасындағы түбегейлі айырмашылық олардың танымдық негіздерінде, сондай-ақ метафизикалық деңгейінде.

Биоәдепнама Батыста дүниеге келгендіктен, ол Батыстың адамгершілік қағидалары мен дәстүрлерін бейнелейді, яғни бұл қағидалар әлемнің қалған бөліктерінің әлеуметтік-мәдени шындықтарына жат болуы мүмкін, сондықтан оларды үстемдеуге болмайды. Танымдық тұрғыдан батыстық зайырлы биоәдепнама жеке тұлғаны ақылақ үлгіқалпы ретінде тартады. Ислам биоәдепнамасы Тәңірлікке: Құдайға нұсқайды.

Мейірімділік – бұл батыстың зайырлы биоәдепнамасының құралы ғана емес, сонымен қатар исламдық биоәдепнаманың құралы. Медициналық мәнмәтініне игіліктің мәні ислам биоәдепнамасында өте айқын. Дәрігерлер кез-келген жағдайға қарамастан науқастың жақсылығын көруге шақырылады. Батыстың зайырлы биоәдепнамасы мен исламдық биоәдепнамасы арасында «жақсылық» арнайы сөзін түсіндіруде үлкен айырмашылық бар. Ортақ игілікті пайдакүнемдік «көптеген адамдар үшін тамақ, су, киім, баспана және серіктестік сияқты ең жақсы игіліктерді» жалпы адамзатқа ортақ деп анықтаса, ислам әдепнамасы ондай игілікті игілік деп санамайды.

Биоәдепнамадағы тағы бір маңызды сұрақ: сұрақты кім шешеді? Исламдық биоәдепнама жеке адамның еркіндігі мен дербестігін құрметтесе де, оның батыстық зайырлы биоәдепнамасы мұны қалай қабылдайтынының арасында айырмашылық бар, яғни исламның бостандық ұғымы салыстырмалы, ал батыстың зайырлы ұғымы толық деген мағынада. Ислам жеке адамның хабардар болуы оның Жаратушыны, Аллах Тағаланы тануына негізделген деп айтады. Аллах Тағалаға сену – адамның түсінуінің басты көзі.

Одан әрі, қоғамдастық жеке адамнан емес, үйлесімді ғаламның макро көрінісінің негізіне айналатын отбасылық бірліктен басталады. Шындығында, ислам әдепнамасында жеке адамның өмірінің орталығы жеке адамның өзі емес, отбасы болып табылады. Ер адам әлеуметтік тіннің бөлігі болып табылады. Мысалы, ерлі-зайыптыларға бедеулік аңғарымы қойылса, олар келесі қадамға қатысты, КҰӨТ (Көмекші Ұрпақ Өрбітушілік Технология) болсын, жоқ па, бір-бірімен ақылдасуы керек және бұл шешім жеке қабылданбай, бірлескен шешім болуы керек. Әрі қарай, шешім шарифат ережелеріне сәйкес болуы керек, өйткені жеке адам жеке кішігірім емес, одан үлкенірек «мен»-нің бөлігі болып табылады.

Өлікті ашып зерттеу мен бір жағынан ағзаларды ауыстырып салу және екінші жағынан шәует жасушаларды немесе енуыздарды (еректің жыныстық жасушаларыды) алу арасындағы заттай айырмашылық бар. Өлікті ашып зерттеуге немесе ағзаларды ауыстырып салуға келісім беру адамдарға пайда әкеледі, бірақ қайтыс болғаннан кейін шәует жасушаларын немесе енуыздарын (еректің жыныстық жасушаларын) жинауды марқұмның келісімінсіз (бірақ оның отбасы мүшелерінің келісімімен) сұрау басқаша. Бір адамның өлі денесінен екінші адамның тірі денесіне ағзаны ауыстырып салуға исламда марқұмның өлімінен бұрын рұқсаты болған жағдайда рұқсат етіледі. Сонымен қатар құқық түсінігі міндеттемелер туралы ойды да қамтиды, өйткені құқықтар бар жерде міндеттемелер болады. Бұл міндеттемелер ерлі-зайыптылардың, ата-аналардың, туыстардың, балалардың және кең ауқымда қоғам мен мемлекеттің мін-

деттері болуы мүмкін. Батыс зайырлы биоәдепнамасы адамдарға толық еркіндік берсе, исламдық биоәдепнама барлық ісиелерді Аллаһ Тағаланың ең жоғарғы егемендігіне бағындырады. Осы екі болашақ көріністің арасындағы айырмашылықтың бір жалпы кейіпі-пәлсапалық ізденістің табиғаты бойынша түбегейлі салыстыруға келмейді. Батыс зайырлы биоәдепнамасы жүйелі дәлелдермен және теориямен айналысады, ал исламдық биоәдепнама аян болып табылады. Сонымен қатар, айырмашылық жағдайында да біз толық қарама-қайшылықтан гөрі дәреже туралы сөйлесетінімізді атап өткен жөн. Мұсылмандардың өздері ойланып, өздерінен Құранды қалай түсінетінін немесе түсіндіретіндерін сұрауы керек. Сонымен қатар, әртүрлі мәдениеттер мен өркениеттер сияқты, өзара шеттету, бәсекелестік пен қақтығыстарды өзара түсіністік арқылы жеңуге болады.

Оныншы тарау

Қорытынды ескертулер

Биоәдепнаманы медицинада қолдану барысында көптеген туындайтын мәселелерді шешу үшін медициналық әдепнаманың қажеттілігі бар екенін білеміз. *Биоәдепнама* теориясы ретінде *деонтология* («*деонтология*» немесе деонтологиялық әдепнама (ежелгі гректің *δέον* «тиісті» сын есімінен шыққан) – ақылақ пен әдептілік мәселелері туралы ілім, әдепнама бөлімі. Аяқталған әрекетті бағалау кезінде *деонтология* оның белгілі бір ережелерге сәйкестігін немесе сақталмауын басшылыққа алады. Кейде оны парыз (немесе міндеттеме) әдептілігі немесе мінез-құлық ережелеріне негізделген әдептілік жүйе деп те атайды, өйткені олар борыш ұғымының негізі болып табылады) іс-әрекеттің негізгі дұрыстығы немесе бұрыстығы жағдайға немесе салдарға емес, оның ішкі табиғатына байланысты екенін қолдайды. Осылайша, ЖҚТБ-ның жарамдылығына қатысты исламдық биоәдепнама зинақорлықтың алдын алу және тұқымды сақтау үшін ғана емес, сонымен бірге адамдардың жыныстық қатынастарының тазалығын сақтау үшін донорлардың ұрығын тартуға тыйым салады. Сәйкесінше, балаға, ата-аналарға және

кең қоғамға әсер ету теріс болады. Мұнда мүмкін болатын пайдаға немесе зиянға қарамастан, әрекеттің дұрыстығына баса назар аударылады. Тізбектілік қағидат ақылақтық екпінді әрекеттің өзіне емес, әрекеттің нәтижелеріне аударады. Бұл көзқарас бойынша кез-келген әрекет оның салдары пайдалы болған жағдайда ақылақтық тұрғыдан дұрыс деп саналады. Алайда исламдық биоәдепнама салдарына және оның тәсілдеріне ұзақ мерзімді көзқараспен қарайды. Исламдық биоәдепнама ЖҚТБ-ның пайдасына (яғни, туылған сәбилерге) емес, ерлі-зайыптыларға пайдалы нәрсеге ұзақ мерзімді көзқараспен қарауды жөн көреді, оған қатысушылардың барлығының әл-ауқаты және қоғам кеңірек насихатталады. Демек, исламдық биоәдепнаманы оқыту кең тұрғыдан алғанда, тізбектілік қағидатпен сәйкес келеді. Батыстық зайырлы биоәдепнама сонымен қатар отбасылық байланыстардың әлсіреуіне және балалар үшін жансезімдік қауіпке, ата-анаға және тіпті ұрық донорына және т.б. байланысты. Алайда исламдық биоәдепнама некелік байланыстың таза екендігін және жансезімдік қауіптің пайда болуын анықтайды. Балалар, мұрагерлік мәселелері, қоғамдағы ықтимал бейберекеттік және басқа да асқынулар - бұл бала туудың пайдасынан гөрі қауіпті жағдайлар.

Адамның ұрықтық дін жасушаларын зерттеу мәселесін талқылау кезінде исламдық және батыстық зайырлы биоәдепнама оны өзінің пайдасы үшін қабылдайтын сияқты. Ауыстырушы аналыққа қатысты исламдық биоәдепнама ішкі және сыртқы негізде нақты және тыйым салынған. Батыс зайырлы биоәдепнамасы салыстырмалы болып табылады. Адамдарды клондау туралы батыстың зайырлы биоәдепнамалық көзқарасы клондауды бір жағынан қолдаса, бір жағынан оған қарсы. Ислам биоәдепшілері адамның клондауына қарсы, оны Аллаһ Тағаланың жолына қайшы келетін табиғи емес көбею әдісі деп санайды. Батыстық зайырлы биоәдепнаманың исламдық биоәдепнамаға көмекші ұрпақ өрбіту медицинаға қатынасын ескере отырып, пәлсапа оларды көруді қалайтын жарыққа байланысты не салыстырмалы, не салыстырмалы емес. Ислам үлгісі Аян мен рухани түсінікке басымдық беріп, батыстық көзқарастың үстемдігі мен оның зайырлы пайдакүнемдіктен асып түсетін өміршең әрі айқын баламалы таңдау ұсынады.

Автор

ШАРМИН ИСЛАМ – Бангладеш, Солтүстік Университетінің жалпы білім беру кафедрасының ассистенті.

Қолданылынған әдебиеттер:

1. П. Д. Симмонс, Туылу және өлім: биоәдепнамалық шешім қабылдау (Филадельфия: Westminster Press, 1983-жыл), 157-ші бет.
2. Е.С.Тео, Бедеулік: Дұрыс шешім табу (Сингапур: Times Books International, 1987-жыл), 15-ші бет.
3. Әдепнамалық ойлаудың табиғаты туралы Дж. Лэддтің «Әдепнама міндеті», В.Т.Рейх (ред.), Пәлсапа энциклопедиясы (Нью-Йорк: Еркін баспасөз, 1978-жыл), 1-ші том, 400-ші және 7-ші беттер; және Әдепнамалық ойлау әдістері үшін Х.Броуди, медицинадағы әдепнамалық шешімдер (Boston: Little, Brown & Company, 1976-жыл), 5-ші және 27-ші беттерді қараңыз.
4. Т. А. Мэппс және Д. Де Грация, (ред.), «Жалпы кіріспе», Биомедициналық әдепнама, 5-ші басылым, (NY: McGraw-Hill, 2001 жыл), 1-ші және 55-ші беттер.
5. В. Т. Рейх, «Кіріспе», Пәлсапа энциклопедиясы, 19-шы бет.
6. Р. Де Фриз, «Біз қалай көмектесе аламыз? «Әлеуметтанудан» бастап биоәдепнама әлеуметтануына дейін», Заң журналы, медицина және әдепнама журналы, 2004-жыл, т. 32-ші том, № 2, 279-шы және 292-ші беттер.
7. В. Франкена, Әдепнама, 2-ші басылым, (Энгельвуд Клиффс, Нью Джерси: Prentice- Hall, 1973-жыл), 47-ші бет.
8. С. М. Эт-Эттас, Ислам және зайырлылық (Куала-Лумпур: Art Printing Works Sdn. Bhd. 1978-жыл), 14-ші бет.
9. А. А. Маудуди, «Исламның өмірлік тұжырымдамасы» (2006-жыл), [Онлайн. Қолданылды, 2006-шы жылдың 22-ші наурызы]. <http://www.islam101.com/sociology/ conceptLife.htm>.
10. О. Х. Касуле, «Түпнұсқалық пен қазіргі заман арасындағы медициналық құқық. Малайзия исламдық медициналық қауымдастығының 5-ші ғылыми жиналысының мәліметтері», Пенанг, 2004-ші жылдың 28-ші және 29-шы мамыры.
11. Х. Камали, Исламдық заң ғылымдарының негіздері (Селангор Дарул Эхсан: Пеландук басылымдары (M) Sdn Bhd. 1989-жыл), 310-шы және 311-ші беттер.
12. Дәл сол кітапта, 313-ші бет.

13. Сонда, 380-ші және 385-ші беттер.
14. А. А. А. Якуб, Медицинаның фикһы (Лондон: Та-На Publishers Ltd, 2001-жыл), 43-ші бет.
15. И. А. Кхан, «Пәлсападағы исламдық зерттеулер: мәселелер мен сұрақтар», М. Муким, (ред.), Исламдық болашақ көріністегі зерттеу әдістемесі (Куала- Лумпур: Synergy Book International, 1999-жыл), 117-ші және 127-ші беттер.
16. Бейесімді, «Ұрпақ өрбіту технологиялар», С. Г. Пост, (ред.), Студенттерге арналған биоәдепнама: біз оның дұрыс екенін қайдан білеміз? Медицина, жануарлар мәселелері, құқық және қоршаған орта (Нью-Йорк: Макмиллан, 1999-жыл), 1-ші том, 177-ші және 199-шы беттер.
17. Р. Мунсон, «Ұрпақ өрбіту бақылау: in-vitro ұрықтандыру, қолдан ұрықтандыру және ауыстырушылық жүктілік», Р. Мунсон, (ред.), Араласу және сананың өзіне назарын аударып, өзінің жансезімдік күйіне ой жүгірту: Медициналық әдепнаманың негізгі мәселелері, 5-ші басылым, (Стэмфорд: Уодсворт, 1996-жыл), 489-шы және 551-ші беттер.
18. Бейесімді, «Исламдық тұрғыдан қолдан ұрықтандыру», (2005-жыл), [Онлайн. 2005-ші жылдың 26-шы мамыры] <http://islamonline.net/fatwa/english/FatwaDisplay.asp?hFatwaID=76500>.
19. Юсуф Әл-Қарадауи, Исламдағы адал және тыйым салынған. Аудармасы К. Әл-Хелбауи, М. М. Сиддики, С. Шукри, (Куала-Лумпур: Islamic Book Trust, 2001-жыл), 170-ші бет.
20. Р. Мунсон, 1996 жыл, 489-шы және 551-ші беттер.
21. Бейесімді. ИЫҰ шешімі (2006-жыл), [Онлайн. Қолданылған 2006-шы жылдың 15-ші қазаны]. <http://www.islamibankbd.com/page/oicres.htm>.
22. Дәл сонда.
23. А. А. Мишал, «Клондау және молекулалық биотехнологияның жетістіктері: исламдық шариғат бойынша нұсқаулар», Х. Е. Фадель, (ред.), FIMA бойынша 2002-ші жылғы Кітабы (Исламабад: Медико Исламдық Зерттеулер Кеңесі (MIRC) Ислам Халықаралық Медициналық Колледжімен бірлесіп, Ислам Медициналық Ассоциациялар Федерациясы, 2002-жыл), 33-ші және 47-ші беттер.

ХИОИ қысқаша кітаптар топтамасы, қысқаша түрде жазылған және оқырмандарға түпнұсқаның түпкі мазмұны туралы негізгі түсінік беруге арналған институттың негізгі жарияланымдарының құнды жинақтамасы.

Көмекші ұрпақ өрбіту медицинаның әдепнамасы соңғы онжылдықтардағы қажеттілікке ие болған дамыған тектілік, дамыған медицина және медициналық әдепнама әлемінде аздап түсінікті, бірақ өте маңызды биоәдепнаманың батыстық және исламдық үлгілерін салыстырады. Медицинадағы жетістіктер өмірдің неден құрайтындығы туралы түсінігімізді біртіндеп өзгерте отырып, көптеген мәселелер мен қиындықтарды, әсіресе тектілік мен ұрпақ өрбіту мәселелерін шешу үшін медициналық әдепнама қажет. Бұл өте маңызды, өйткені қазіргі заманғы медицинадағы даму денсаулық сақтау саясаты арқылы денсаулыққа зиян келтіретін тәжірибелер заңдастырылуына әкелуі мүмкін, өйткені артында қуатты лоббизм («лоббизм» (ағылшын тілінде: «lobby» – мәжілістен тыс жерлердегі күнкіл сөздер) – билік институттары ресми қызметінен тысқары жүзеге асырылатын, ықпалды іскерлер мен саясаткерлердің – лоббистердің – нақтылы бір топтардың мүдделерін қорғайтын заңқобасын жақтап, талап етілетін үкімет шешімін қабылдауға немесе өздеріне пайдалы мемлекеттік тапсырысты алу үшін талаптануы. Осы мақсатпен жеке кездесулер, байланыстар, келіссөздер ұйымдастырылады, ғылыми зерттеулердің нәтижесі баяндалған, қоғамдық пікірді зерттеу қорытындылары көрсетілген хат және телеграммалар табысталады. Әдетте, лоббистер өз мақсаттарына жету жолында ештеңенен тайынбайды: «ауыз бастырық», пара беру, қызмет көрсету, қокан-лоқы жасау, арандағу және т.б. әрекеттерге дейін барады) орын алуда екендігі жалпы халыққа беймәлім. Не әдепнамаға жатады, не жатпайды? Оны кім және қандай негізде шешеді?

Дінтанулық көзқарасты қажет ететін медициналық сарапшылардың алдында тұрған маңызды ақиқаттық екі нәрсенің біреуін таңдаулар орталық маңызға ие. Дәл осы дүниелік биоәдепнама адамның өмірін не құрайтынын анықтайды және зайырлы биоәдепнама барлығымызды мазалайтын және қоғамға қатты әсер етуі мүмкін мәселелер бойынша саясатқа әсер етеді. Әйелдің апа сіңлісіне ауыстырушы ретінде әрекет етуі дұрыс па? Немесе перзенті жоқ ерлі-зайыптыларға донорлардың – жалпы мағынада бұл басқа нысанға бірдеңе беретін нысан («акцептор» немесе «реципиент» деп аталады) қолдан ұрықтандыруға баруы дұрыс па? Ислам ол туралы не дейді? Адамды клондау («клондау») (ежелгі гректің *klón* «бұтақ», «өркен», «ұрпақ» деген сөзінен шыққан) биологияда жыныссыз (оның ішінде вегетативтік, яғни ағзаның өсіп-өнуі) көбею немесе партеногенез арқылы бірнеше генетикалық, яғни тектілік бірдей ағзалардың табиғи жолмен пайда болуы немесе өндірілуі. Осы мағынадағы «клондау» арнайы сөзі көп жасушалы ағзалардың жасушаларына қатысты жиі қолданылады. Клондау тұқым қуалайтын молекулалардың бірнеше бірдей көшірмелерін алу (молекулалық клондау) деп те аталады. Ақырында, клондау ағзалардың, жасушалардың немесе молекулалардың клондарын жасанды түрде алу үшін қолданылатын биотехнологиялық әдістер деп те аталады. Генетикалық, яғни тектілік жағынан бірдей ағзалар немесе жасушалар тобы клон болып табылады. Адамды клондауға тыйым салынады. Клондау сәтсіздігінің жоғары пайызы туралы алаңдаушылық туындайды, бұл клондалған адамдардың төмендігіне әкелуі мүмкін (мысалы, бластуляция кезінде ұрықтың дамуы), ауыстырушы ана болу және АТҰ, яғни ағзадан тыс ұрықтандыру («ағзадан тыс ұрықтандыру» (латын тіліндегі *extra* үстеуінен – «жоғарыда», «сыртында» және латын тіліндегі *corpus* зат есімінен – «дене», яғни «денеден тыс ұрықтандыру»), қысқартылған: IVF) Көмекші Ұрпақ Өрбітушілік Технология, көбінесе қолданылады. бедеулік жағдайында. Синонимдері, яғни мағынасы ұқсас сөздері: «түтік ішінде ұрықтандыру», «*in vitro* ұрықтандыру», «жасанды ұрықтандыру», ағылшын тілінде қысқартылған IVF (*in vitro fertilization*). АТҰ (ағзадан тыс ұрықтандыру) кезінде жұмыртқаны әйелдің денесінен алып, «*in vitro*» («түтік ішінде») жағдайында жасанды ұрықтандырады, алынған ұрық, яғни ұрық инкубаторда, яғни жұмыртқадан балапан шығаратын құрылғыда сақталады, онда ол 2-5 күн бойы дамиды, содан кейін ұрық, яғни ұрық одан әрі даму үшін жатыр қуысына жіберіледі) – бұл өте қызу талқыға түскен тақырыптардың бірі. Автор бұларды қатаң талдайды.

Бұл еңбек исламдық көзқарастың зайырлы мен оның әртүрлі пәлсапалық негіздерінің үстемдігінен шығып, ян мен рухани түсініктің басымдығы болу үшін өміршең әрі айқын балама ұсынатындығын дәлелдейді. Осылайша, қағидаларға сүйене отырып, «ең жақсысын» шешуді қиындататын түсініксіз пікірлер шеңберінен шығудың жолын кестелейді. Сондай-ақ, бұл адам ағзасын жан, сана мен ақыл емес, тән (тін), мүше мен миға ғана ұқсамайды деген зайырлы түсінікке қарсы тұрады.

9 789967 493223